

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Feministické teorie sociální práce

Radka Janebová

Gaudeamus 2014

Recenzovali:

doc. Monika Bosá, PhD.

doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, PhD.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Edice texty k sociální práci

Řada: Vybrané kapitoly z teorií a metod sociální práce – sv. 19

Studijní materiál vznikl za podpory projektu

Inovace studijních programů sociální politika a sociální práce na UHK s ohledem na potřeby trhu práce (CZ.1.07/2.2.00/28.0127), který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

ISBN 978-80-7435-405-2

Obsah

1	Úvod	5
2	Liberální feministická sociální práce	7
2.1	Teoretická východiska liberálně feministické sociální práce	7
2.2	Principy liberálně feministické sociální práce	8
2.3	Příklad realizace liberálně feministické sociální práce v praxi	10
2.4	Kritika liberálně feministické sociální práce	12
3	Radikální feministická sociální práce	16
3.1	Teoretická východiska radikálně feministické sociální práce	16
3.2	Principy radikálně feministické sociální práce	18
3.3	Příklad realizace radikálně feministické sociální práce v praxi	21
3.4	Kritika radikálně feministické sociální práce	23
4	Marxistická/ socialistická feministická sociální práce	26
4.1	Teoretická východiska marxistické/socialistické sociální práce	26
4.2	Principy marxistické/socialistické sociální práce	28
4.3	Příklad realizace marxistické/socialistické sociální práce v praxi	30
4.4	Kritika marxistické/socialistické sociální práce	32
5	Postmodernistická/poststrukturalistická feministická sociální práce	33
5.1	Teoretická východiska postmodernistické/ poststrukturalistické sociální práce	33
5.2	Principy postmodernistické/ poststrukturalistické sociální práce	35
5.3	Příklad realizace postmodernistické/ poststrukturalistické sociální práce v praxi	40
5.4	Kritika postmodernistické/ poststrukturalistické sociální práce	43
6	Womanism/antirasistická feministická sociální práce	45
6.1	Teoretická východiska womanismu/antirasistické sociální práce	45
6.2	Principy womanismu/antirasistické sociální práce	46
6.3	Příklad realizace womanismu/antirasistické sociální práce v praxi	47
6.4	Kritika womanismu/antirasistické sociální práce	55
7	Lesbianistická feministická sociální práce	57
7.1	Teoretická východiska lesbianistické feministické sociální práce	57
7.2	Principy lesbianistické feministické sociální práce	60
7.3	Příklad realizace lesbianistické feministické sociální práce v praxi	63
7.4	Kritika lesbianistické feministické sociální práce	64
8	Globální/transnacionální feministická sociální práce	66
8.1	Teoretická východiska globální/transnacionální feministické sociální práce	66
8.2	Principy globální/transnacionální feministické sociální práce	68

8.3	Příklad realizace globální/transnacionální feministické sociální práce v praxi	68
8.4	Kritika globální/transnacionální feministické sociální práce	69
9	Závěr	70
10	Rejstřík	75

1 Úvod

Cílem předkládané publikace je představit sedm vybraných a zároveň asi i klíčových feministických teorií sociální práce z hlediska jejich teoretických východisek, principů uplatňovaných v praxi sociální práce, příkladu realizace daného přístupu v praxi a jejich kritiky. Využití předkládaných informací si lze představit jak v sociální práci, tak v sociální politice. V rámci sociální práce mohou být relevantní zejména v oblastech sociální práce s chudými, s rodinami, s alternativními sexuálními identitami, s etnickými menšinami či v rámci tzv. humanitární pomoci v jiných zemích. Čtenářky a čtenáři mohou získat představu o různých způsobech pojetí ženských práv a jejich prosazování v praxi sociální práce či sociální politiky, mezi nimiž lze volit dle individuálních preferencí každé či každého z nich.

Feministické teorie sociální práce zahrnují celou řadu proudů sociální práce. Společný mají důraz na hledání, vysvětlování a řešení nerovností mezi ženami a muži ve společnosti. Stejně jako nelze hovořit o jednotném feminismu, nelze feministickou sociální práci zredukovat na jeden proud. V praxi lze nalézt celou řadu různých a vzájemně kontradiktorních feministických teorií, které mají různá východiska porozumění lidským problémům a preferují různé způsoby intervencí. Společným cílem feministických teorií sociální práce je odstraňovat marginalizaci a opresi žen (případně mužů) ve společnosti. Naopak rozdílně jednotlivé feministické teorie sociální práce přistupují k vysvětlování příčin nerovností, k hodnocení jejich důsledků, využívají jiná etická východiska, principy práce a metody práce.

Propojení feminizmu a sociální práce je zřetelné od počátku období profesionalizace sociální práce, kdy se řada ženských aktivistek první vlny feminizmu (v Československu např. Alice Masaryková nebo Anna Berkovcová, v Evropě např. Alice Salomon nebo Ilse von Arlt, v USA např. Jane Addams nebo Edith Abbot) významně podílela na koncepci vzdělávání, standardů kvality, institucionalizace, výzkumu i mezinárodní spolupráce v oblasti sociální práce (Bosá, 2011). V rámci druhé vlny feminizmu, jejíž počátek se datuje do 60. let 20. století, lze nalézt myšlenkové proudy feminizmu, které se inspirovaly buď v tzv. „reformních feminismech“, nebo ve „feminismech odporu“. Sociální práce vycházející z „reformních feminizmů“ klade důraz na změnu systému, který nadřazuje muže ženám (patriarchátu), a vycházejí z něj např. „liberální feministická perspektiva“ či „marxistická/ socialistická perspektiva“ sociální práce. „Feminismy odporu“ argumentují,

že patriarchát nelze změnit zevnitř, a proto je třeba rovnosti dosahovat mimo patriarchální struktury (Sokolová, 2004a). Z „feminismu odporu“ vychází např. „radikální feministická sociální práce“. Třetí vlna feminismu (od počátku 80. let 20. století) přinesla rozmanitou škálu feministických proudů, z nichž se v sociální práci nejvíce prosadila tzv. „postmodernistická/poststrukturalistická feministická perspektiva“ sociální práce, která se vyznačuje důrazem na sociální konstruovanost identit žen a mužů (tato sociální konstruovanost ženství a mužství bývá označována jako „gender“).

V přehledové odborné literatuře k sociální práci převládá kategorizace feministických teorií z hlediska jejich vazby na čtyři proudy feministického myšlení: liberální, radikální, socialistický a postmodernistický. Jiné typologie feministických přístupů v sociální práci jsou založeny například na vztahu k esencialismu – postaveném na předpokladu objektivně dané, přirozené odlišnosti žen a mužů (např. Van der Vlugt, 1994), na vztahu k univerzálním principům a dichotomnímu myšlení (např. Van Den Bergh, 1995, Fawcett, Featherstone, 2000) nebo doplňují jako klíčové kritérium rasový pohled na sociální práci (Denney, 2002).

V předložených skriptech budou popsány feministické perspektivy liberální, radikální, marxistická/socialistická, postmodernistická/poststrukturalistická, womanism /antirasistická, lesbianistická a globální/transnacionální. Logika textu bude vždy taková, že budou nejprve představena teoretická východiska, poté budou pojmenovány principy daného proudu sociální práce, bude uveden příklad realizace konkrétního přístupu do praxe sociální práce a na závěr bude uvedena kritika směřující k danému proudu sociální práce.

2 Liberální feministická sociální práce

2.1 Teoretická východiska liberálně feministické sociální práce

Liberální feminismus nelze rozhodně charakterizovat jako jednolitý proud. Naopak je vnímán v poměrně rozdílných významech jak z hlediska prostoru, tak času. Zatímco ve Spojených státech stojí pojem „liberální“ v opozici vůči konzervatismu a je ideově blízký západoevropské sociální demokracii, tak v Evropě může být původní politická filozofie liberalismu s konzervatismem ideově propojená v podobě tzv. neoliberalismu. Takže zatímco obyvatelé a obyvatelky USA si pod liberalismem představí obhajobu vládních intervencí, tak Evropanky a Evropané si ho spojují spíše s rétorikou minimalizace zásahu státu do občanských svobod. Pojetí liberalismu se mění i v průběhu času, takže lze sledovat určitý posun od minimalismu státních intervencí k egalitářsky a sociálně orientovanému liberalismu směřujícímu ke kulturní pluralitě a individuální svobodě i za cenu rozkladu patriarchální rodiny. V tomto případě se hovoří o „sociálním“ či „novém“ liberalismu.

Mezi jednotlivými proudy liberálních feministek existuje řada rozporů ohledně chápání pojmů svoboda, rovnost a lidská práva. Například konzervativnější část upozorňuje na sporné důsledky tzv. právní ochrany žen, která je vylučuje z lépe placených pracovních míst, zatímco levicověji orientovaná část liberálních feministek si zrušení těchto práv nepřeje, a naopak navrhuje, aby tato práva byla rozšířena i na muže, čímž bude dosaženo rovnosti příležitostí.

Zpravidla je rozlišováno mezi tzv. „klasickými“ (libertariánskými, konzervativními) liberálními feministkami, které stojí na pravé straně politického spektra, a mezi „egalitářskými“ (sociálně liberálními, radikálně liberálními) feministkami v jeho levé části (Saulnier, 1996). V praktické rovině je zřetelný dynamický vývoj tohoto proudu, který od 60. let, kdy byl na vrcholu, prošel intenzivním vývojem a především v reakci na kritiku socialistických feministek stále více zohledňuje strukturální aspekty.

Liberální feministická sociální práce stojí na hodnotách liberálního feminismu, jako jsou **nezávislost, rovnost příležitostí a individualismus**. Liberální feministky zdůrazňují, že společnost porušuje rovná práva spíše diskriminací žen jako skupiny než jako jedinců. Proto by měla být na úrovni politiky prováděna taková opatření, aby nic nebránilo ženám dosáhnout plné rovnosti s muži v kontextu kapitalismu. Znamená to především odhalovat a měnit diskriminační zákony, které znevýhodňují ženy. Mezi situace, na které se liberální

feministky zaměřují, patří například právní úprava ochrany proti diskriminaci na základě pohlaví, zavedení mateřské dovolené, legalizace interrupcí a uznání trestného činu znásilnění v manželství. Hodnoty liberálního feminismu jsou v podstatě zakomponovány do oficiálně deklarované politiky Evropské unie. Za jejich projevy lze považovat například tzv. antidiskriminační zákon, důraz na tvorbu podmínek pro sladování zaměstnání a rodinného života (podpora probíhala v letech 2007 až 2013 skrze Operační program „Lidské zdroje a zaměstnanost“ s prioritní osou 3 „Sociální integrace a rovné příležitosti“, oblast podpory 3.4 „Rovné příležitosti žen a mužů na trhu práce a sladění pracovního a rodinného života) či politiku *gender mainstreamingu* (viz kapitola 2.3), která by měla být zakomponovaná do všech sociálně politických opatření státu.

Liberální feministická sociální práce navazuje na liberálně feministické autorky a autory, jako byli Mary Wollstonecraft, John Stuart Mill, Harriet Taylor, Elizabeth Cady Stanton či Betty Friedan. (Saulnier, 1996).

2.2 Principy liberálně feministické sociální práce

V rovině praktické patřily mezi osobnosti liberální feministické sociální práce v zahraničí například Kathleen Ianello, Ann Abott, Janet Wolfe, Jody Alyn či Lee Becker (Saulnier, 1996) Filozofii sociálněpolitických opatření lze dobře demonstrovat na výzvě Betty Friedan (2002), která svou revoluční knihou *Feminine Mystique* fakticky iniciovala nástup liberálního feminismu 20. století. Když Friedan navrhovala zřizovat vládní programy financující vzdělávání žen, aby byla kompenzována jejich angažovanost v rodinách při výchově dětí, přišla se zcela novým pojetím ženského vzdělávání, jehož cílem bylo ženy emancipovat z rolí pečovatelek a hospodyň. Péče o rodinu by neměla být bariérou uplatnění ve společnosti. Proto by společnost měla podporovat takové formy vzdělávání, aby ženám umožnily časově skloubit studium s rodinou (např. dálkové studijní programy). Tato výzva ukázala, že liberální feminismus se orientuje spíše na sladování ženské role se zaměstnáním, než na změnu této role.

Zatímco na makrorovině se liberálně feministická sociální opatření orientují na **zákony garantující rovnost** ženám a mužům, tak sociální práce na úrovni mikroroviny je především prací na změně jedince. Pokud jsou v legislativě garantovány rovné příležitosti pro ženy a muže, zaměřují se liberálně feministicky orientované sociální pracovnice

v souladu s hodnotou individualismu na **případovou práci s jednotlivcem**, spíše než na změnu jeho prostředí. Vycházejí z liberálního předpokladu, že každý člověk je při optimální snaze schopen změnit svou sociální situaci, a úkolem pomáhajících je pomoci ženě (či muži) s konkrétním problémem nalézt vhodnou strategii řešení. Mezi praktické cíle práce s klientkami pak často patří dosažení vyšší nezávislosti žen, soběstačnosti, vyššího sebevědomí, zvládání náročných situací, schopnosti participace a sebeprosazení. Důraz je kladen na dosahování finanční autonomie skrze placenou práci. (Saulnier, 1996)

Na úrovni metod sociální práce mají liberální feministky zásluhu na rozvoji **asertivních výcvikových skupin**, které učí ženy, jak se prosazovat vůči mužům. Tyto skupiny ve svých počátcích vycházely zejména z kognitivně-behaviorální terapie a učily ženy například, jak sdělovat partnerovi svá přání a pocity, jak požádat partnera, aby jim zavolal, když se chystá přijít pozdě domů, nebo jak navštěvovat společenské události bez doprovodu partnera. Později zaměřily svou pozornost na prosazení žen v oblasti zaměstnání, takže učily ženy, jak se prosadit v mužském týmu, jak reagovat na sexismus a sexuální obtěžování, jak se bránit zneužívání připsané ženské role. (Saulnier, 1996)

V České republice lze v současné době nalézt tyto asertivní skupiny v rámci projektů financovaných z Operačních programů, konkrétně oblasti podpory „Rovných příležitostí žen a mužů na trhu práce a sladování pracovního a rodinného života“. Podpořené organizace se v rámci svých aktivit velmi často orientují na sestavování skupin žen (obvykle po rodičovské dovolené, žen nad 50 let nebo žen z tzv. hamburgerové generace, které se zároveň starají o vlastní děti i rodiče), které učí jak asertivnímu jednání se členy rodiny, tak komunikaci se zaměstnavateli. Ženy se společně učí dovednostem, jak nekonfliktně obhájit svou roli pracující ženy budující kariéru před rodinou, a jak zapojit rodinu do domácích povinností. Zároveň absolvují výcviky, jak komunikovat při přijímacích pohovorech, jak reagovat na diskriminační otázky zaměstnavatelů či jak získat sebevědomí pro hledání zaměstnání. Některé projekty se věnují výhradně práci se ženami samotnými, zatímco u jiných lze nalézt i tendence měnit prostředí pracovního trhu. Například se pokouší motivovat zaměstnavatele k zaměstnávání ohrožených skupin žen nebo nabízejí tzv. „genderové audity“, které analyzují firemní prostředí z hlediska rovných příležitostí pro ženy a muže v organizacích a navrhují vyrovnávající opatření.

Liberálně orientované sociální pracovnice preferují především případovou práci. Prostřednictvím například takových otázek jako: „*Co vy sama můžete udělat pro zlepšení*

své situace?“, „Co můžete změnit a jak?“ pracují na maximalizaci kapacity a zdrojů jednotlivé ženy. Východiskem je předpoklad, že každá žena je schopná změnit svou sociální situaci. Úkolem pomáhajících je pomoci ženě nalézt tu nejvhodnější strategii k řešení její obtížné situace.

2.3 Příklad realizace liberálně feministické sociální práce v praxi

Výše bylo zmíněno, že liberální feminismus je v podstatě proud, který byl inkorporován do oficiálně deklarované politiky Evropské unie. Jako příklad liberálně feministického opatření z praxe může sloužit tzv. *gender mainstreaming*.

„Gender mainstreaming“ je strategie Evropské unie pro realizaci rovných příležitostí pro ženy a muže v institucích, organizacích a v politice. V roce 1997 byl rozhodnutím Evropské komise zakotven v Amsterodamské smlouvě a od té doby platí pro všechny členské země jako závazný princip. Princip gender mainstreamingu je založen na tom, že genderové otázky představují zásadní kritéria při řešení sociálních, hospodářských, politických a organizačních problémů. Definice gender mainstreamingu sestavená Radou Evropy zní: „Gender mainstreaming spočívá v (re-)organizaci, zlepšení, rozvoji a evaluaci rozhodovacích procesů s cílem, aby aktérky a aktéři, kteří se podílejí na politickém uspořádání, zohledňovali ve všech oblastech a na všech úrovních rovné postavení žen a mužů.“ Tím, že bude rovné postavení žen a mužů písemně zakotveno jako společný cíl, posílí se právní základ pro realizaci myšlenky rovného postavení mužů a žen na evropské úrovni. Tím se stane uskutečňování rovných příležitostí pro muže a ženy a jejich rovné postavení hlavní myšlenkou politického a organizačního jednání. Myšlenku rovného postavení žen a mužů je třeba zohledňovat při plánování, realizaci, podpoře v procesu, i hodnocení státních opatření. A to na všech úrovních odpovědnosti v politice a správě. (Blickhäuser, Von Bargen, 2007)

Gender mainstreaming posunul genderově citlivou politiku do nové dimenze, protože oproti předchozímu pojetí této politiky, která se zaměřovala výhradně na ženy, došlo v nové genderové politice ke změně perspektivy, takže se genderové otázky již nevztahují výhradně na ženy, ale genderové vztahy jsou pojímány jako vztah mezi ženami a muži. Zároveň došlo k přesunu kompetencí za genderovou politiku z konkrétních osob pověřených odpovědností za tzv. ženské otázky na všechny odborné resorty. Tato změna

má přenést tematiku rovných příležitostí do všech oblastí společnosti. (Blickhäuser, Von Barga, 2007)

Na politické úrovni se gender mainstreaming dotýká obsahové a odborné realizace programů, akčních plánů, zadání a rozdělování prostředků. Znamená to, že všechny aktérky a aktéři v politice, správě a jiných organizacích by měli umět integrovat genderové aspekty a obsahy do jejich práce. Na zákonodárné úrovni se gender mainstreaming týká jak Evropské unie, jednotlivých zemí, jejich územních celků, obcí, tak také nevládních organizací jako jsou svazy, sdružení, odbory a jiné. Amsterodamská smlouva vysokou měrou posiluje právní základ pro realizaci myšlenky zrovnoprávnění žen a mužů tím, že rovné postavení žen a mužů je písemně zakotveno jako společný úkol a společný cíl. Znamená to, že projekty, které jsou financovány evropskými penězi, musejí doložit, že zohlednily princip gender mainstreamingu. (Blickhäuser, Von Barga, 2007)

Kroky implementace gender mainstreamingu jsou *Manuálem pro gender mainstreaming politik sociálního začleňování a sociální ochrany* popisovány následovně (2008):

1. Prvním krokem gender mainstreamingu je vytvoření **organizačního rámce**, vybudování povědomí o dané otázce, přijetí rozhodovací pravomoci a vytvoření strukturální a kulturní základny pro rovné příležitosti. Patří sem formulování cílů, vytvoření plánu, sestavení rozpočtu a vymezení odpovědnosti jednotlivých aktérů. Pro realizaci je zároveň třeba mít k dispozici dostatečné zdroje.

2. Druhým krokem je **poznávání genderových rozdílů**. Abychom zjistili, zda daná politika je genderově relevantní, musíme vědět, zda a jak bude ovlivňovat každodenní život části (částí) populace a zda v dotyčné specifické oblasti existují nějaké rozdíly v situaci žen a mužů. Druhá otázka vyžaduje 1) dostupnost statistických informací a ukazatelů členěných podle pohlaví a 2) analýzu těchto informací s cílem určit genderové rozdíly a tendence. Například v rámci boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení je členským zemím EU doporučeno zjišťovat následující otázky v souvislosti s přístupem žen a mužů ke službám:

- *Čelí ženy nebo muži větším obtížím v přístupu ke službám? Pokud ano, tak jakým způsobem s nimi lze bojovat, aby došlo k jejich odstranění?*
- *Zohledňují se potřeby specifických skupin, například žen z etnických menšin a z řad přistěhovalců, čelících diskriminaci ve více oblastech?*

- *Přihlíží se ke specifickým potřebám žen a mužů, například ve způsobu, jakým se organizuje profesní příprava? Nabízí se jim například péče o děti?*
- *Zohledňují se v otázkách přístřeší pro bezdomovce a výcviku jejich personálu specifické potřeby žen a mužů (tj. svobodných mužů oproti matce s dítětem)?*
- *Mají ze zlepšení týkajících se například dostupnosti a cenového nastavení veřejné dopravy stejný prospěch ženy i muži (když ženy veřejnou dopravu využívají častěji)?*

3. Jakmile se zjistí, že je daná politika genderově relevantní, měl by se provést třetí krok, *gender impact assessment* (posouzení vlivu rozhodnutí na ženy a muže), který slouží k odvrácení nezamýšlených negativních důsledků a ke zlepšení kvality a účinnosti návrhu. Tento krok spočívá v **porovnání a posouzení současné situace a současného trendu s očekávaným vývojem po zavedení navržené politiky.**

4. Pokud se zjistí, že politika má negativní dopad na genderovou rovnost, nebo že je až příliš genderově neutrální, musí se nalézt způsob jejího **přeformulování** tak, aby se prosazovala genderová rovnost. Jedná se o čtvrtý krok gender mainstreamingu - přeformulování politiky, ke kterému je nutné přistoupit zejména tehdy, jestliže počáteční genderové rozdíly jsou velké. V některých případech to nemusí znamenat zásadní změny, zatímco v jiných oblastech může být daný úkol složitější.

2.4 Kritika liberálně feministické sociální práce

Kritika vůči liberálně feministické sociální práci směřuje v podstatě od všech feministických proudů.

Radikální feministky kritizují, že liberálky zaměřují své aktivity (hlavně v 60. až 80. letech) pouze na veřejnou sféru, zatímco politické zásahy do privátní oblasti odmítají, čímž **ignorují důsledky nespravedlivého genderového uspořádání v rodině pro veřejný život žen.** Socialistické feministky v této souvislosti upozorňují, že tím dochází k individualizaci problémů, které ženy sdílí jako skupina. Liberální feminismus se v praxi většinou orientuje na oblasti, jako jsou rovnost v zaměstnání a vzdělávání, ale neklade si otázky o genderové podmíněnosti dělby práce, kdy se přenáší privátní patriarchát do veřejné domény. (Dominelli, 2002) Takové kritice neušla ani Betty Friedan, která při své agitaci ve prospěch vzdělávacích programů pro ženy ignoruje nespravedlivou dělbu práce

v privátní sféře a její důsledky pro život žen ve sféře veřejné. Vzdělávání je pouze adaptační strategií, která situaci žen nezlepší, pouze vede k přizpůsobení žen na podmínky prostředí. Liberálně feministické metody sociální práce v důsledku nutí ženy být „superženami“ či „supermatkami“, které musí zvládat všechny nespravedlivé požadavky prostředí (mít zodpovědnost za rodinu, zvládat roli zaměstnankyně, být sexuálním objektem pro muže – tedy vypadat stále přitažlivě a tvářit se u toho, že je vše snadné a samozřejmé).

Socialistické feministky dále kritizovaly, že pokud liberální přístup ignoruje skryté mocenské mechanismy zabudované ve struktuře společnosti, logicky pak **přejímá stávající stereotypy ženských rolí**. Liberální přístup se svým individualismem zahrnuje předpoklad, že žena je zdrojem i řešením problému. Pak ovšem může docházet k eliminaci takových strukturálních faktorů, jako jsou genderové nerovnosti nebo chudoba a rasismus (Orme, 1998). Podle Hudson, Ayensu, Oadley a Patocchi (1993) reprodukuje představu ženy jako ochránkyně domácího krbu. Tím, že je za většinu problémů učiněna zodpovědná žena, přenáší se problémy, které mohou mít strukturální původ, do nitra rodiny. Pomáhající se pak nezabývá původem a eliminací nerovností, ale naopak kontroluje ženy, nakolik plní funkce pečovatelek a hospodyň.

Ve svých důsledcích bývá tento přístup ze strany postmodernistické feministické sociální práce kritizován jako **individualistický, krátkodobý a zjednodušující** (Rossiter, Prilleltensky, Walsch-Bowers, 2000). Liberální feministická práce se svou prioritou v případové práci se ve svých principech až příliš blíží přístupu tzv. tradičních přístupů v sociální práci. Proto je podrobena kritice ze strany postmodernistů a postmodernistek pro uplatňování jemných mechanismů moci a ukázněvání. Tím, že se řada společenských problémů překládá do fenoménu „psy“, zbavuje se společnost prostřednictvím sociálních pracovníků a pracovnic odpovědnosti za řešení strukturálních problémů. Postmodernisté a postmodernistky fenoménem „psy“ označují psychologizaci problémů, bez ohledu na to, zda je jejich původ sociální, nebo individuální. Převádění objektivních příčin do osobní odpovědnosti skrze metodu rozhovoru a dotazování vede k ukázněvání klientů. V podstatě se jednalo o jejich reakci na idealizaci terapeutických metod v 70. letech 20. století, které byly prezentovány jako mocensky neutrální a jejichž neutralitu zpochybnil ve svých dílech především Michel Foucault (Laan, 1998).

Jiným terčem kritiky ze strany postmodernistek či antirasisticky zaměřených feministek je určitá **exkluzivita** liberálního feminismu, který má tendenci zobecňovat zkušenosti bílých žen ze středních tříd na všechny ženy obecně, a nerozlišuje mezi nimi z hlediska třídy, rasy a sexuality (Orme, 1998). Liberální důraz na individualismus redukuje jedince na soběstačné individuum, které je abstrahováno od sociálních struktur a z nich vyplývajících závazků. Takový pohled je ovšem utopický, protože izoluje člověka od jeho sociálního kontextu, který spoluutváří životní příležitosti. Podobná kritika konfrontovala opět Betty Friedan, která ve své knize ignorovala chudé a nebílé ženy, na které se rozhodně paralela o „zlaté kleci“ nedala vztáhnout (Saulnier, 1996).

Eisenstein ze socialistické pozice (in Saulnier, 1996) ve své knize *The Radical Future of Liberal Feminism* kritizuje liberální feminismus za to, že **byl kooptován státem**. Vzhledem k jeho umírněnosti je do určité míry akceptován a jeho ideje jsou prezentovány jako obecné feministické myšlení. Nicméně po praktické stránce nebylo vzato feministické myšlení vážně a k žádným zásadním změnám nedošlo. Konflikt mezi představou liberálního individualismu a realitou utlačování „sexuální třídy“ žen je natolik evidentní, že by se měly ženy vidět více jako třída, než jako individua, a tomu by měla odpovídat i větší radikalizace feminismu. Zmíněná autorka také tuto radikalizaci předvíдалa a přisuzovala ji širšímu zapojení žen na trhu práce, kdy se teprve jasně projeví, že privátní závazky z nich dělají sekundární pracovní sílu – tedy že jsou skutečně „sexuální třídou“ (Miller, 1990). Podobně Jaggar (in Dominelli, 2002) vyjadřuje pochybnost, zda liberální feminismus lze vzhledem k jeho akceptaci *statu quo* v oblasti rovnosti žen a mužů vůbec označovat za feminismus.

Posledně zmíněný argument lze reflektovat v kontextu České republiky, která coby řádný člen Evropské unie musí prosazovat principy gender mainstreamingu ve své politice na všech úrovních, ale výzkumy situace rovnosti mezi ženami a muži ukazují, že se jedná spíše o deklarovanou, než reálnou rovnost a její prosazování. Například podle průzkumu koalice neziskových organizací Social Watch u nás dosahuje spravedlnost mezi pohlavími podobné úrovně jako v Mongolsku, Botswaně nebo Kyrgyzstánu. Česko má hodnotu indexu genderové spravedlnosti (IGS) na úrovni 73 bodů (čím vyšší hodnota na škále od 0 do 100, tím méně rozdílů na základě pohlaví v dané zemi existuje). Relativně nízký index byl dán především nízkým podílem českých žen na moci (46 bodů ze sta). (Národní zpráva české koalice Social Watch za rok 2011) Upřednostnění liberálního feminismu oproti

jiným formám se ukazuje i na podpoře projektů, které jsou postaveny na rovnosti příležitostí, a naopak odmítání feministických iniciativ. Aby se feministické organizace v České republice prosadily, musí užívat liberálně feministickou rétoriku a také metody. Praxe jejich projektů pak může vypadat tak, že učí ženy přizpůsobovat se diskriminačnímu systému ze strany zaměstnavatelů i patriarchálním požadavkům rodiny, které požadují plnění tradičních ženských rolí. Zmíněné projektové výzvy a následně i podpořené projekty také mají tendenci zaměřovat se na ženy, nikoliv na pečující osoby. Zaměřenost na ženy a jejich podporu při sladování zaměstnání a rodiny, zatímco na muže se obdobná zaměřenost a podpora nevztahuje, jen podporuje nerovnoměrné rozdělení rolí v rodině mezi ženami a muži. Potvrzuje totiž roli ženy jako výhradní osoby odpovědné za péči o děti a domácnost, což vede k diskriminaci žen jak na trhu práce, tak v rodině.

3 Radikální feministická sociální práce

3.1 Teoretická východiska radikálně feministické sociální práce

Také radikální feminismus je širokospektrální proud od separatistických směrů izolujících ženy od mužů k méně radikálním názorům. Objevil se jako reakce na sociální a politické změny 50. a 60. let a také jako určitá kritika a opozice k liberálnímu feminizmu. Radikální feministky chápaly samy sebe spíše jako revolucionářky, než jako reformátorky ve smyslu liberálního feminizmu. Radikální feminismus vychází z přesvědčení, že ženy jsou na všech rovinách utlačovány muži, což je důsledkem patriarchálního uspořádání naší společnosti a společenské nadřazenosti mužů. Hlavní příčinou útlaku je pohlavně genderový systém.

Vlajkovou tezí radikálního feminizmu je: „*Osobní je politické!*“ Zastánkyně tohoto proudu tvrdí, že problémy, které jsou liberálkami považovány za privátní, mají naopak politický charakter, protože oddělení veřejného a soukromého má za úkol maskovat realitu mužské dominance. Liberální požadavek na nevměšování státu do soukromého světa rodiny podle nich nereflektuje dopady „nastavení“ privátního světa na veřejný život žen. Manželství pak popisují jako institucionalizaci ženského pronásledování. (Saulnier, 1996)

Část radikálních feministek – tzv. **radikálně kulturní perspektiva** - vychází z „esencialismu“ a domnívá se, že pohlavně genderový systém je zakořeněn v přirozených biologických rozdílech mezi ženami a muži. Tato perspektiva klade silný důraz na odlišnost žen a mužů. Oproti liberálním feministkám, vycházejícím z podobnosti obou pohlaví, tento typ radikalismu zdůrazňuje rozdíly mezi ženami a muži. Ženy mají být ze své podstaty dobré, emocionální, mateřské, sesterské, spolupracující, pečující, spojené s přírodou a se svým tělem, nehierarchicky založené, orientované na mír a život atd. Mužům zpravidla na základě této „přirozenosti“ přikládají opačné hodnoty spojené s touhou po dominanci a kontrole, ničením, braním, agresivitou, sobectvím, racionalitou atd. Tyto „přirozené“ rozdíly mezi ženami a muži byly dle radikálně kulturní perspektivy zneužity muži, kteří získali moc, a interpretovali je tak, aby byly ženy podřízené vůči mužům. Tento proud má někdy tendenci k idealizaci matriarchátu, volání po návratu „divoké“ ženy a vyzdvihování ženských charakteristik oproti charakteristikám mužským. (Tong, 2009) Rovnost má být nastolena nikoliv mezi jednotlivci ale mezi pohlavími, která tvoří „dvě těla lidství“, a proto právní a politické procedury mají nejen zajišťovat rovnost

žen jako jednotlivců, ale také jako nositelek zvláštní skupinové identity, či „sexuální třídy“. (Saulnier, 1996)

Oproti tomu proud tzv. **radikálně libertariánský** nechápe genderový systém jako důsledek „přirozených“ biologických rozdílů mezi ženami a muži, ale upozorňuje na to, že některé biologické rozdíly byly ze strany mužů zneužity k legitimizaci hierarchie mezi ženami a muži. K upevňování své moci muži využívají instituce, jako jsou systém vzdělávání, rodina, církev, věda i umění atd. Oproti předchozímu směru tak odmítají ztotožnění biologického a kulturního pohlaví. I ony však chtějí prosazovat práva žen radikální cestou, takže jejich cílem je zničení stávajícího genderového systému a jeho institucí (např. rodiny) a nastolení nového, který bude buď postaven na samostatných ženských a mužských subkulturách, nebo do něj budou znovu začleněny ženské hodnoty, a tak se stane oboupohlavním (muži přijmou ženské znaky a ženy mužské). (Tong, 2009)

Primárními tématy radikálních feministek jsou násilí na ženách, především fyzické a sexuální zneužívání formou znásilnění, pornografie, zákaz interrupcí, prostituce a sexuální obtěžování.

Výrazným tématem radikálního feminismu je **sexualita**. Například Carole Pateman (2000) ve své knize *The Sexual Contract* kritizuje politickou manipulaci žen, která v nich budí iluzi, že sexualita je čistě privátní záležitost, čímž je maskován fakt, že tzv. „sexuální smlouva“ dává mužům právo na vykořisťování ženských těl.

V oblasti **pornografie** je asi nejznámější práce kulturně radikální feministky Andrey Dworkin, která označuje pornografii za patriarchální propagandu o tom, jaké ženy mají být. Ženy jsou v ní prezentovány jako sexuální objekty, které těší mučení a bolest, jejichž rolí je být objektem, hračkou či služkou. Ženská sexualita je určena k uspokojování mužských sexuálních potřeb, zatímco opačně tomu tak není. Proto ještě spolu s Catherine MacKinnon bojovala za zákaz pornografie. Nicméně, ne všechny radikální feministky preferovaly takto radikální řešení, řada z nich považovala vydání zákazu pornografie za nepřípustné cenzorství. Feministky z jiných proudů, včetně libertariánských radikálek, naopak pornografii mohou považovat za cestu k osvobození ženské sexuality a z jejich iniciativy začala vznikat i tzv. feministická pornografie, která se specificky orientuje na sexuální potřeby žen. Dokonce se etablovaly uznávané režisérky porna pro ženy, jako například Erika Lust (např. *Five Hot Stories for Her* či *Barcelona Sex Project*) či Petra Joy

(*Sexual Sushi* či *Female Fantasies*), a díla, která lze zařadit do hardcore porna pro ženy, jako *Dog World I a II*, *Talion* či *Pink Prison*.

Ženy jsou radikálními feministkami (oběma proudy) označovány za „sexuální třídu“ a patriarchát za podstatu jejich oprese. Gender je základní sociální a politickou kategorií, ze které plynou a jsou ospravedlňovány další systémy dominance. Patriarchální struktury obsahují systém privilegií mužů, utvářených skrze politickou manipulaci individuální identitou, sociální interakce a strukturální systém moci. Proto musí být společnost dle radikálního proudu od základu proměněna. Je třeba změnit celý sociální systém, na kterém stojí sexismus s jeho institucemi práva, tradic, ekonomiky, vzdělání, náboženství, vědy, jazyka, médií, sexuální morálky, dětské péče, domácí práce a každodenních interakcí, aby zanikla moc mužů nad ženami. (Saulnier, 1996)

3.2 Principy radikálně feministické sociální práce

Z předchozích tezí by se dalo logicky očekávat, že radikální feministky usilují o změnu strukturální podstaty společnosti, ale namísto toho převládá tendence k izolaci od této společnosti, odůvodňovaná tím, že z pozice podřízeného subjektu nelze prosazovat takové změny. Na rozdíl od liberálního feminismu není cílem radikálního proudu adaptovat ženy na sexistické struktury, ale naopak **vytvářet ženské instituce**, přizpůsobené ženským potřebám, rozvíjet a podporovat ženskost. Vzájemná solidarita mezi ženami hraje důležitou roli v rámci všech forem pomoci. Ženy zřizují a spravují takové instituce, jako jsou krizová centra pro zneužívané a znásilněné ženy, azylové domy pro ženy, centra pro oběti incestu apod. Skupiny orientované na sociální transformaci pracují na projektech, jako jsou ženská centra, ženské noviny, řízení ženských zdrojů apod. (Saulnier, 1996)

Van der Vlught (1994) nazývá sociální práci vycházející z této perspektivy „genderově specifickou sociální prací“¹ (*gender-specific social work*). Staví tento proud do protikladu

¹ Tento termín se někdy zaměňuje s pojmem „genderově senzitivní sociální práce“. Zatímco „genderově specifický“ přístup znamená odlišný způsob práce s dívkami a s chlapci, protože se předpokládají jiné potřeby žen a jiné potřeby mužů, tak „genderově senzitivní“ přístup usiluje o zamezení, předcházení či odstranění genderové diskriminace, a jeho cílem je posolovat genderovou rovnost. „Genderově specifický“ přístup nemusí být vždy „genderově senzitivní“.

k tzv. „emancipatorní sociální práci“, která je zaměřena na zvyšování sebevědomí a autonomie žen a snižování mocenské nerovnosti mezi muži a ženami (tedy například do protikladu k liberálně feministické sociální práci). Na rozdíl od liberální sociální práce není cílem radikálek garantovat ženám stejná práva jako mužům, ale zaručit jim „**rovnost v odlišnosti**“. V podstatě se jedná o strategii, která požaduje zvláštní náhled na práva a povinnosti žen. Také platí předpoklad, že pomoc je poskytována ženami ženám, i když se nejedná o naprosto rigidní pravidlo. Pokud totiž poskytují ženy sociální pracovnice pomoc mužům klientům, může to být interpretováno obdobně jako servisní role žen v rodinách, která je zneužitím ženské práce ze strany mužů.

Cílem radikální feministické práce není ochrana rodiny, ale **posílení žen a ochrana dětí**. Tendence sociálních pracovnic a pracovníků udržet rodiny pohromadě bez ohledu na analýzu konkrétní situace vnímají radikálky jako institucionalizované násilí na ženách. Proto bojují proti genderové neutralitě jazyka - např. pojmům jako „násilí v rodině“, „zneužití mezi partnery“, „manželské násilí“ apod. a prosazují více politický pohled, ze kterého bude jasně vyplývat, že se jedná o „násilí mužů na ženách“. Upozorňují, že v případech, kdy dochází k bití žen nebo dětí a argumentuje se, „že mohou odejít“, se jedná o vinění obětí. Pomáhající jsou pak učeny nepředpokládat automaticky, že je v moci matky bez adekvátní pomoci ochránit dítě. (Saulnier, 1996)

V rámci terapií je v první fázi kladen důraz na **pochopení násilného prostředí socializace žen**, které negativně ovlivňuje emoční rozvoj žen a dívek. Rozpoznání principů fungování patriarchy a jeho vlivu na individuální život je klíčovou fází pomoci. Ve druhé fázi jsou ženy vedeny k získání důvěry v sebe sama a v jejich vlastní kapacitu kontrolovat své životy. Existující programy jsou zaměřeny na osobní transformaci, přičemž kladou důraz na politický původ pocitů bezmoci a na „**deprogramování**“ **podřadného statusu**. (Saulnier, 1996) Například v případě poruch příjmu potravy vytvořila platformu pro pochopení příčin vzniku mentální anorexie u žen Naomi Wolf v své knize *Mýtus krásy* (2000), kde identifikuje tzv. „mýtus krásy“ jako zdroj institucionálního útlaku žen. Skrze politický tlak na vzhled ženského těla, dochází k pacifikaci žen a ke kolonizaci soukromé ženské reality. Takové poznání užité v terapii může mít osvobozující potenciál. Právě teorií Wolf se inspirovala řada svépomocných ženských skupin, které vyslyšely její výzvu ke vzájemné solidaritě a sdružování jako cestě ke zničení cenzury ženských těl.

Ačkoliv je zvyšování ženského sebevědomí do určité míry zakomponováno do všech feministických přístupů, zásluhy radikálního feminismu na rozvoji skupinové práce a především **svépomocných skupin** jsou považovány za jedny z nejvýznamnějších. Skupiny, orientované na změnu osobnosti, poskytují prostředí, ve kterém mají ženy příležitost vyjádřit vztek nebo nespokojenost se sexistickým systémem. Například vztek a agresivita jsou považovány za žádoucí u mužů, ale nikoliv u žen. Tyto skupiny reflektují, jak jsou ženy socializovány potlačovat svou agresi, což se může obrátit do řady problémů, jako jsou například pocity viny, pokud se neovládnu. Věnují pozornost tomu, jak bývá ženská agresivita onálepkována jako hysterie nebo neuróza, čímž je ženám brána jedna ze strategií, jak vyjádřit svůj nesouhlas či nespokojenost. Pokud je agresivní chování onálepkováno jako hysterie, ženy se bojí takto jednat, protože nechtějí být označeny za „hysterky“. Terapeutky pak kladou otázku: Jaké strategie sebeprosazení pak ženám ale zbývají? Pokud nebudou agresivní, tak se mezi muži neprosadí, pokud však agresivně jednat budou (stejně jako muži), bude jejich chování označeno jako „hysterie“. V rámci genderově specifické sociální práce se snaží agresivitu přeznačkovat jako pozitivní životní sílu a vést klientky k takovému sebepojetí a vyjádření negativních pocitů, které by pro ně nebyly destruktivní (Van der Vlugt, 1994).

Řada skupinových aktivit sociální práce se orientuje na **oběti sexuálního násilí**. Například Patricia Groves a Connie Schondel učily ženy pod heslem „incest je cvičné hřiště patriarchy“ čelit násilí v jejich rodinách, školách a zaměstnáních. Ženy měly reflektovat důsledky misogynní kultury na jejich životy a propojení mezi politickou arénou a osobním životem. V jiných terapeutických skupinách bylo centrem pozornosti vybudovat respekt k ostatním ženám – k jejich inteligenci, podpoře a dovednostem, porozumět sobě sama a svým ženským potřebám a reflektovat vliv sexistických struktur na vlastní sebepojetí. (Saulnier, 1996)

Pro zásady praxe radikálního feminismu jsou typické snaha o ne-hierarchický přístup, rovnost mezi pracovníci a klientkou, tendence motivovat klientky k aktivitě a rozvíjet jejich potenciál a odpor vůči kontrole a dominanci. (Saulnier, 1996)

3.3 Příklad realizace radikálně feministické sociální práce v praxi

Jako příklad implementace radikálně feministické teorie do praxe sociální práce lze uvést tzv. „**emancipatorní principy pro sociální práci s oběťmi mužského násilí**“, kterou popsaly Gale Goldberg a Susan E. Roche (2001). Tyto autorky vycházejí z teorie radikálního feminismu (libertariánského proudu), když popisují kulturně politickou strukturu násilí mužů na ženách. Zároveň je jejich přístup značně konstruktivistický, takže se skrze použité metody nacházejí na pomezí poststrukturalistických/postmodernistických přístupů, především „narrativní terapie“. Vycházejí z toho, že přestože Valné shromáždění OSN vyvíjí přes 25 let snahu zastavit násilí na ženách, tak vraždění, mrzačení, terorizování a kontrola žen a dívek pokračují na celém světě, včetně tzv. vyspělých zemí. K tvorbě smysluplných nástrojů k eliminaci takového násilí mužů na ženách je třeba porozumět specifickým kontextům, ve kterých toto násilí probíhá. To je také prvním krokem tohoto přístupu – **je třeba násilí mužů na ženách porozumět v jeho kulturně politickém kontextu**.

Násilí mužů na ženách je sice všudypřítomné na celém světě, ale zároveň je třeba při práci s klientkami odstupovat od stereotypního vnímání násilí a reflektovat, že příběh každé oběti se liší, ať již z hlediska etnicity či rasy, sociální třídy, sexuální orientace, vztahu k násilníkovi, důsledkům násilí, možnosti ohlášení násilí atd. Každý případ násilí tedy musí být ze strany sociální práce posouzen v jeho individuálním politickém kontextu. Zároveň je třeba přijmout, že všechny formy násilí se mohou vzájemně prolínat a jsou propojené. Například fyzické, ekonomické či psychické násilí mohou probíhat současně.

Problém institucionální pomoci ženám (například po znásilnění) je v tom, že se zaměřuje výhradně na následky násilí v medicínsko-psychiatrickém pojetí. Násilí, ať již znásilnění či sexuální obtěžování, je považováno za ojedinělý patologický akt konkrétního muže, tedy jako určitá sociální patologie. Nepřihlíží k patriarchálnímu systému, který takové násilí na ženách umožňuje a legitimuje. Stejně tak podpora obětem násilí je medikalizována, když předpokládá, že násilným aktem všechno násilí skončilo a postačí léčit následky napadení. Násilí je z hlediska tohoto přístupu chápáno jako nepřetržitá ženská zkušenost s patriarchátem, který ženy vykořisťuje. Další tezí tohoto přístupu tedy je, že **pomoc ženám musí být primárně politická**, a nikoliv medicínsko-psychologická, protože násilí samo má politický charakter.

Třetí tezí emancipatorního přístupu s oběťmi mužského násilí je, že **proces pomoci musí ženu emancipovat z opresivních sebe-příběhů** a pomoci staré příběhy „obětí“ transformovat v příběhy nové. V tom je slyšet silná inspirace z narativní terapie, respektive narativní sociální práce. Sociální pracovnice naslouchá klientčinu příběhu s empatií a zároveň maximalizuje podporu klientky v jejím sociálním prostředí, aby mohla využívat přítomné zdroje a silné stránky. Cílem práce s klientkou je odstranit negativní pohled na sebe, do něhož byla socializována s využitím čtyř kroků: a) externalizace, b) dekonstruktivních otázek, c) hledání a podpory vzdoru a d) zakotvení.

„Externalizace“ se zaměřuje na oddělení problému od člověka. Předpokládá, že *„Osoba není problém, ale problém je problém“*. Přemístění problému mimo člověka probíhá sice lingvisticky, ale jeho pocity viny odstraňuje reálně. Problém už není „Mariino sebe-zhnusení“ ze znásilnění, ale jen „to sebe-zhnusení“. Problém se v procesu práce personifikuje do nějaké „bytosti“, která klientce škodí. Sociální pracovnice se zpravidla ptá, *„Co a jak dotyčné Problém ubližuje“*. Například *„Jak na vás Sebezhnusení útočí? Co vám o vás říká?“* Cílem je rozpoznat, jakými cestami a mechanismy Problém klientku ovládá.

Cílem „dekonstruktivního dotazování“ je politizace procesu, ve kterém pomáhá sociální pracovnice klientce spojit její osobní zkušenost s opresivními kulturními představami o ženách. Ženám jsou kladeny otázky, jak se to stalo, že akceptují tyto tlaky a představy, které je nutí, aby se chovaly v rozporu se svými zájmy a aby se cítily špatně. Například, kde se bere víra žen, že jsou odpovědné za úspěšné fungování rodiny, a proto by měly zůstat s partnery i v případě domácího násilí? Nebo *„Jak je to možné, že v situaci znásilnění cítíte Sebezhnusení vy? Kdo vám říká, že se tak máte cítit? Kde na to bere právo?“* Cílem tohoto kroku je ukázat klientce, jak jsou její postoje a přesvědčení ovlivněny společenským diskursem a procesem socializace. Tento přístup je právě alternativou k dominujícímu diskursu. Ten může reprezentovat například policista, který podporuje pocit sebe-zhnusení klientky skrze otázku *„Co jste dělala ve dvě hodiny v noci sama venku?“* nebo *„Co jste čekala s takhle krátkou sukni?“*. Oproti tomu se tento alternativní diskurs ptá *„Kde vzal násilník právo, že může znásilnit osamělou ženu?“* nebo *„Kde se vzala jeho víra, že vás může znásilnit, když máte krátkou sukni?“* Otázky se tedy zpravidla orientují na to, kde se v ženách vzala víra, že nesou za událost odpovědnost. A nalezené odpovědi ukazují, že tato víra je sociálně konstruovaná a politicky

podporovaná. Tyto otázky tedy kromě jiného zbavují oběti jejich „Viny“. Tento krok může také aktivizovat oběti násilí do politických aktivit na podporu ostatních žen s podobnou zkušeností.

„Hledání a podpora vzdoru“ zahrnuje listování v paměti, kdy žena přemýšlí, kdy nastala nějaká výjimka z problému, kdy se jí dařilo Problému vzdorovat. Lze se ptát například „*Kdy se vám dařilo Sebe-zhnusení vzdorovat?*“ nebo „*Kdy se Sebe-zhnusení neobjevovalo?*“ To, že klientka našla výjimku z problému, jí ukazuje, že se lze s Problémem utkat, že je řešitelný. Vzdor může mít různé podoby – od návratu na místo znásilnění, kde dokáže chvíli pobýt, k tomu, že manželovi, který ji znásilnil, nevypere jednu ponožku. Není důležité, jak konkrétně vzdor vypadal, ale že se objevil, že je možný a že klientka je osoba, která je natolik silná, že je schopna vzdorovat politickým tlakům.

„Zakotvení“ je proces, který vede k přenosu a stabilizaci předchozího odporu v současnosti klientky. Klientka je podporována, aby sebe samu vnímala jako vzdorující osobu a aby přemýšlela, jak tuto svou nově objevenou schopnost vzdoru může dále rozvíjet. Tím je vytvořen nový příběh klientky, který je alternativní ke „kulturně politickému velkému vyprávění o ženách“.

3.4 Kritika radikálně feministické sociální práce

Přesto, že radikální feminismus měl své kořeny v aktivistických hnutích 60. let, a to především v rasově a levicově orientovaných hnutích, byl po svém vzniku kritizován ze strany feministek jiné než bílé rasy či etnika a lesbických feministek za **nebezpečné zobecnování ženské podstaty**. Idea „univerzálního sesterství“ ignoruje realitu rozdílných zájmů různých skupin žen. Proto například v USA afroamerické feministky kritizovaly východisko radikálního feminismu, že všichni muži profitují z patriarchy stejně, protože tento předpoklad podle nich podceňuje vliv rasismu na život afroamerických mužů (Dominelli, 2002). Na druhou stranu je třeba připustit, že taková slepota vůči rase, třídě a sexuální orientaci byla typická spíše pro počátky radikálního feminismu. V jeho současném směřování naopak dominuje reflexe všech zmíněných diferencí a snaha o eliminaci z nich vycházejících hierarchizací (Saulnier, 1996).

Postoje řady radikálních feministek vedou až k **nepřátelství k mužům**. Zatímco muži jsou demonizováni, pro ženy je typická viktimizace. Například radikální feministka Andrea

Dworkin dokonce prosazuje názor, že rozdíl mezi normálním mužem a kriminálním je ten, že toho prvního nikdo při trestném činu nepřistihl (Dominelli, 2002). Odbornice a odborníci vycházející ze sociálního konstruktivismu (např. Fawcett, Featherstone, 2000, Rossiter, 2000) kritizují, že zjednodušené bipolární vidění mužů a žen s hodnotovým znaménkem plus nebo mínus může vést k **potvrzování mužsko-ženských stereotypů**. V patriarchální interpretaci světa jsou takovými protiklady pasivní/aktivní či racionalita/iracionalita, samozřejmě s negativní konotací v neprospěch žen. Oproti tomu radikálky znaménka obracejí, čehož příkladem může být situace, kdy přisuzují ženám nálepky jako „dávající“ (muž je v opozitu „beroucí“) či „oběť“ (muž je „násilník“), přičemž důsledkem zůstává potvrzení žen v jejich pozicích pečovatelek a mužů v pozici nekompetentních rodičů. Řada radikálních feministek se definuje výlučností ženy jako matky, hovoří o podstatě ženství v mateřství. Mnoho konstruktivistických feministek a v podstatě i současných matek naopak definuje mateřství „jako pěknou dřinu“ a existenci „mateřského pudu“ silně zpochybňuje (Janebová, 2005b). Zpochybnění přirozenosti mateřského pudu se věnovala například francouzská feministka Elizabeth Badinter (1998) v knize *Materská láska*.

Stereotypní vnímání ženy jako oběti je stejně nebezpečné jako jakákoliv jiná viktimizace v sociální práci. Jejím důsledkem v rovině praxe může být **rezignace na vedení klientky k vlastní aktivitě řešit problém**: „Vždyť ona je oběť, tak jí musíme pomáhat!“. Pak namísto pomoci přichází zneschopnění. Na tuto skutečnost upozorňuje i Orme (1998), která považuje za slabinu takové praxe preferenci důrazu na pochopení příčin oprese na úkor hledání cesty, jak se jí postavit. Pomáhající, uplatňující viktimizaci, má větší tendenci zapomínat na kontrolní úlohu sociální práce a preferuje jednostranně pomoc. Bezvýhradně akceptuje stanovisko ženy, aniž by si individuálně ověřovala fakta.

Podobně Badinter (2004) a další konstruktivisticky orientované feministky kritizují, že pro radikální feministky jsou v důsledku idealizace charakteristik žen **tabu** taková témata, jako ženské násilí a ženská kriminalita.

Dominelli (2002) ze socialistické perspektivy upozorňuje na překvapivou slabinu praktické sociální práce radikálních feministek v časté jednostrannosti pomoci. V rámci modelu sociálního fungování je závazkem sociální práce mobilizovat kapacitu klienta/klientky a zároveň vytvářet společenské podmínky pro tento cíl. Ale rezignace některých radikálních feministek na strukturální změny může vést k faktické **preferenci**

terapeutické práce. Tím, že radikální feministky považují patriarchální systém za zdroj ženské oprese a nevěří, že v rámci stávajícího systému je možné změnit situaci žen, rezignují někdy na snahy o změnu společenského prostředí, a pracují výhradně na individuální rovině klientek či skrze skupinové metody práce. Toto „odmítání spolku s ďáblem“ (systémem) vede ke ztrátě možnosti měnit situaci žen na politické a sociální rovině. Tak v situacích, kdy by bylo vhodné prosazovat práva žen na úrovni systému, radikálky překvapivě upřednostňují individuální formy práce. Taková distance od systému se může stávat překážkou prosazování práv žen.

4 Marxistická/ socialistická feministická sociální práce

4.1 Teoretická východiska marxistické/socialistické sociální práce

Marxistický a socialistický feminismus začaly zejména v USA pronikat do sociální práce na začátku 70. let. Příčinou nerovného postavení žen je podle marxistických a socialistických feministek jejich ekonomická závislost na mužích. Opresení žen je produktem ekonomické ale také politické a sociální struktury. Cestou k dosažení rovnosti je ekonomická rovnost žen s muži. Požadují rovnost na trhu práce, stejné pracovní a platové podmínky, rovné pracovní příležitosti a pozornost věnují i institucionální podpoře při sladění rodinného a pracovního života. Tyto teze oba proudy spojují. (Tong, 2009)

Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, že marxistické feministky považují za zdroj útlaku žen třídu a boj proti patriarchátu vnímají za součást třídního boje, zatímco socialistické feministky se domnívají, že bez zničení patriarchátu nelze zničit kapitalismus. Pro prvně jmenované tedy skončí patriarchát se svržením kapitalismu (zdrojem útlaku je třída), zatímco socialistky považují za primární svržení patriarchátu (zdrojem útlaku je genderový systém). (Tong, 2009) Představitelkami marxistického feminismu jsou například Juliet Mitchell (*Psychoanalysis and Feminism. Freud, Reich, Laing and Women*) či Iris Marion Young (*Responsibility for Justice*), jako zástupkyně socialistického feminismu lze uvést Donnu J. Haraway (*Cyborg Manifesto*).

Marxistické feministky většinou vycházejí z kritiky Marxe a Engelse, kteří ve svých teoriích ale nevěnovali ženám velkou pozornost, protože předpokládali, že nemají vztah k procesu výroby (Saulnier, 1996). Například Engels útlak žen spojoval se ztrátou jejich ekonomické síly v kapitalistické společnosti (v tradičních společnostech byl útlak menší, protože ženy zajišťovaly obživu rodiny, což jim získávalo úctu). V té se všechny ženy staly proletariátem, protože součástí soukromého vlastnictví mužů se staly i ženy. Jako cestu k osvobození žen viděl odstranění třídní společnosti a ekonomické závislosti žen na mužích. (Tong, 2009)

Marxistické feministky chápou ženy jako třídu, která se podílí na výrobě v domácnostech. Vzhledem k tomu, že jsou hodnoty určovány stále penězi a ženská práce má tendenci produkovat spíše užitnou než směnnou hodnotu nebo nadhodnotu, ženy jsou

lokalizovány mimo systém produkce, z čehož vyplývá i jejich sekundární status. Jsou mylně považovány pouze za spotřebitelky bez uznání hodnoty jejich domácích prací. Upozorňují, že i přesto je **domácí neplacená práce žen** paradoxně podmínkou přežití kapitalismu. Proto bylo cílem většiny společností kontrolovat ženské reprodukční schopnosti, neboť to byla cesta k ovládnutí společenských zdrojů. Kdyby ženy odmítly bezplatně pracovat, kapitalismus by se zhroutil, a proto žádají, aby byl prozkoumán a přiznán obrovský rozsah domácích prací, kterými ženy přispívají k růstu ekonomiky. Řešení pro to nabízejí různá. Především účast žen v pracovním procesu. Dále platit ženám za práci v domácnostech. Protiargumentem k tomuto návrhu je, že by tak došlo k segregaci žen do jejich domovů. Jiným návrhem je přesunout privátní produkci domácností do veřejné výroby, což znamená zajistit výkon práce v domácnostech nákupem těchto služeb od jiných pracujících osob. Radikálněji orientované feministky navrhnou osvobodit ženy od jejich reprodukčních schopností, k čemuž by měl přispívat výzkum mimotělních těhotenství (Saulnier, 1996).

Oproti marxistickým feministkám, považují **socialistické feministky** útlak žen za důležitější, než třídní útlak. Proto svou pozornost zaměřují na společnou opresi žen ze strany kapitalismu a patriarchy. Teze o konci ženského útlu se svržením kapitalismu odmítají. Jako důkaz používají například bývalé země reálného socialismu, kde přes svržení kapitalismu k odstranění nerovností mezi ženami a muži nedošlo, protože zde přetrvávala zodpovědnost žen za práci v domácnostech, stejně jako nižší platové ohodnocení žen za stejnou práci.

Pierson (1991) kategorizuje socialistickou kritiku sociálního státu do třech bodů. Jednak je to již zmíněný podíl ženské neplacené práce na tvorbě hrubého národního produktu. Profit kapitalismu plyne nikoliv pouze ze snižování mezd, ale také z institucionalizovaného tlaku na ženy, aby setrvaly v domácnostech závislých na ženské práci. Proto jsou podporovány tradiční rodinné domácnosti, čemuž slouží řada opatření či opominutí (např. daňová zvýhodnění manželů nebo absence služeb kolektivní péče o děti). Především sociální politika založená na principu subsidiarity vede k přemístování společenské odpovědnosti na bedra žen. Dominelli (2002) k tomu uvádí praktický příklad, kdy sociální pracovníce, poskytující poradenství klientce ohledně služeb pro její nemocnou matku, opakovaně zdůrazňovala otázku, jak klientka ještě může pomoci matce, a naopak zcela ignorovala povídání klientky o jejím bratrovi, který matce také aktivně pomáhal.

Vycházela z genderového stereotypu, že pečovatelská role náleží ženám. Druhým bodem kritiky Piersona (1991) je **snaha sociálního státu uspořít na ženské placené práci**. Jde především o to, že sektory práce zabezpečované ženami jsou dotovány nižšími příjmy a ženy slouží jako rezervoár levné pracovní síly. Třetím zdrojem jeho kritiky je **snižování výdajů sociálního státu na pomoc potřebným**. To dopadá především na ženy, které se díky své genderové roli a z ní vyplývající feminizaci chudoby častěji ocitají závislé na pomoci státu. Ženy jsou jako matky, nízkopříjmová skupina, osoby ohrožené dlouhodobou nezaměstnaností, a posléze seniorky častěji příjemkyněmi sociálních dávek a služeb. Pokud sociální stát na těchto výdajích škrťá, postihuje to především ženy.

Protože je patriarchát postaven na genderových stereotypech, které požadují po ženách, aby byly zodpovědné za péči o děti, domácnost a muže, aby byly sexuálním objektem mužů, aby byly krásné (jde o odcizení svému tělu, protože tělo se stává pouze prostředkem uznání) a aby se považovaly za méně schopné, než muži, může konec útlaku žen dle socialistek skončit až feministickou revolucí – tedy svržením patriarchátu. (Tong, 2009)

4.2 Principy marxistické/socialistické sociální práce

Vzhledem k propojenosti obou proudů budou jejich principy v sociální práci popisovány společně. Protože je pozornost teoretiček marxistického/socialistického feminismu upřena na kritiku kapitalismu a sociálního státu, zaměřují se v rámci sociální práce na preferenci strukturálních změn. V tomto se tento přístup nejvíce přibližuje reformistickému paradigmatu sociální práce. Například Hanmer a Statham, které vytvořily jednu ze základních metod vycházejících ze socialistického feminismu tzv. „práci zaměřenou na ženy“ (*women centred practice*), definují jako jeden z klíčových principů této metody analýzu politického kontextu situace a práci na změně tohoto kontextu. Podobně Dominelli a McLeod (1989), které nazývají svůj přístup dosti obecně „feministickou sociální prací“, zakládají tento přístup především na redefinici sociálních problémů a z ní vycházejících sociálních a politických změn. Za důležitou metodu považují **komunitní práci orientovanou na politické aktivity**.

Na základě svých teoretických tezí se sociální pracovnice vycházející z tohoto proudu snaží podobně jako radikální proud **demaskovat „posvátnost“ rodiny**. Upozorňují, že stávající variace k nukleární rodině, které jsou konzervativci označovány jako deviace, by

měly být považovány za normální adaptaci rodiny na změnu sociálních podmínek. Sociální politika by se měla více než na uspokojování potřeb nukleární rodiny zaměřit na zprostředkování přístupu k práci a na podporu všech typů rodin ze strany veřejných institucí s důrazem na ty nejzranitelnější a nejchudší. Centrem pozornosti jsou zvyšování ekonomických možností žen, rozvoj jejich uplatnění na pracovním trhu, zvyšování mezd a zlepšování jejich pracovních podmínek. (Saulnier, 1996).

Úkolem sociálních pracovníků a pracovníků je zpochybňovat a **bojovat proti genderovým stereotypům**, předpokládajícím odpovědnost ženy v péči o rodinu. Významným přínosem je kritika psychologie dítěte, která svým stereotypizujícím důrazem na význam časného dětství a tlakem na permanentní přítomnost matky u dítěte slouží jako nástroj ženského utlačování. Kritizují, že psychologické disciplíny obecně mají jasnou tendenci nadřazovat zájmy dětí nad zájmy matek, namísto snahy o jejich harmonizaci. (Saulnier, 1996).

Feminizace chudoby je důvodem, proč marxisticky a socialisticky založené sociální pracovníce kritizovaly liberální terapeutky za převádění problémů strukturálního původu do jazyka založeného na schopnostech a neschopnostech jedinců zacházet se zdroji. Tento přístup zdůrazňuje nezbytný **posun za případovou práci** a věnuje primární pozornost její opresivní funkci. Nicméně v jeho počátcích začala rezignace na individuální formy práce vést při obtížnosti prosazovat změny společenského charakteru k určité impotenci pomáhajících, kdy nemohla sociální pracovníce pro klientku udělat v podstatě vůbec nic. Praktické přístupy reagovaly na tento nedostatek kompromisem, kdy začala hrát hlavní roli na řešení problémů klientek **skupinová práce**. Například již výše zmíněné Hanmer a Statham obohatily svou „práci zaměřenou na ženy“ o skupinové aktivity orientované na zhodnocování ženských zkušeností a zdrojů, na vymaňování žen z pečovatelské role a závislosti na mužích, na obnovu kontroly nad vlastním životem apod. Jejich přístup klade důraz také na znalosti sociálních pracovníků a pracovníc, týkající se dominujícího pojetí sociální role ženy (které jsou primárně definovány genderem, zatímco muži zaměstnáním) a důsledků, které to pro ženy má (podřízenost, závislost, inferiorita, povinnost pečovat apod.), a na sebereflexi pomáhajících ohledně vlastních genderových stereotypů (Payne, 1997). Podobně Dominelli a McLeod (1989) rozvíjejí skupinovou terapii zaměřenou na „emoční fungování žen“ (*emotional welfare*). Vycházejí sice z předpokladu, že neadekvátní ženské pocity jsou důsledkem politických a sociálních podmínek, ale

koncipují přístup, který umožňuje ženám skrze sdílení vztahů s jinými ženami odstranit jejich inferiorní status.

Významným tématem, které přinesly socialistické feministky do sociální práce, je důraz na **výzkum důsledků hegemonní maskulinity** pro vztahy mužů a žen, který je užitečný při práci s pachateli domácího násilí nebo v probaci. V tom se výrazně odlišují od radikálně založených pracovnic, které spolupráci s muži v takových situacích odmítají (Dominelli, 2002).

Určitým terminologickým paradoxem je, že řada autorů a autorek pod názvem „feministická sociální práce“ míní výhradně socialistický přístup (např. Dominelli, McLeod, 1989, Paquet-Deehy, 2005).

4.3 Příklad realizace marxistické/socialistické sociální práce v praxi

Výše zmíněné Dominelli a McLeod (1989) vytvořily v rámci socialistického proudu feminismu přístup, který nazývají „**feministická sociální práce**“. Tento přístup je postaven na několika principech.

Za prvé je třeba **redefinovat sociální problémy z feministické perspektivy**, neboli „zviditelnit gender na mapě sociální práce“. Sociální práce se zpravidla tváří jako genderově neutrální, jako by pohlaví a gender klientů (ani sociálních pracovnic a pracovníků) neovlivňovaly vznik sociálních problémů, což vede v důsledku k nepochopení podstaty těchto problémů a neadekvátním formám pomoci. Proto je třeba zaměřit se na specifické cesty, kterými ženy prožívají svou existenci, na nedostatek zdrojů pro ženy, mocenské a emoční faktory, které zhoršují pozici žen, odhalování sociálních vztahů zodpovědných za opresi žen a učinit opresi žen celospolečenským tématem. Zároveň taková redefinice sociálních problémů musí být činěna z perspektivy usilující o rovnost mezi ženami a muži. Je třeba chápat, že problémem nejsou ženy, ale patriarchální společnost, která je utlačuje. Proto je třeba zkoumat, jak tento útlak vzniká a funguje. (Dominelli, McLeod, 1989)

Za druhé je třeba feministickou sociální práci **stavět na komunitní práci, komunitních akcích a budování feministických sítí**. Znamená to opírat se o iniciativy

žen, které se vynořují, když se ženy začínají organizovat kvůli nějaké genderové opresi. Příkladem takových sítí, o které se lze opřít, mohly být v britském kontextu Ženské mírové hnutí (*Women's Peace Movement*) nebo *National Abortion Campaign*. Lze využít již existující sítě, nebo je možné takové sítě přímo organizovat. Vzájemná solidarita žen jako utlačované třídy může mít v boji proti ženské opresi velkou váhu. Podstatné je, aby vztahy v rámci zapojených sítí zůstávaly rovnostářské, tedy aby se neobjevovaly mezi organizacemi a jejich členkami a členy vnitřní hierarchie z hlediska genderu, rasy, etnicity, sexuální orientace apod. S pomocí těchto sítí a kampaní by měla být seznamována s novým pohledem na sociální problémy celá společnost. Zároveň by skrze tyto sítě měly být iniciovány změny ve společenských institucích. (Dominelli, McLeod, 1989) V České republice by mohla být takovou sítí například *Česká ženská lobby*, která za účelem hájení práv žen spojovala v roce 2013 dvacet čtyři organizací.

Za třetí je třeba **zakomponovat feministický přístup do terapie a poradenství**. Dominelli a McLeod (1989) píší přímo o feministickém přístupu k *emotional welfare*, což lze přeložit jako „emoční pohoda“. Znamená to při sociální práci reflektovat, že věci, které byly dříve viděny jako „osobní“ (individuálně zapříčiněné, či prožívané), jsou sociálně podmíněné. Při práci se ženami je velká pozornost věnována tomu, proč si ženy připadají tak špatné. Proč se trápí svou špatnou postavou, tváří, inteligencí, malou sebedůvěrou, žárlivostí, schopnostmi řešit problémy, proč se vnímají jako špatné matky, milenky či manželky. Klíčové otázky zní, proč jsou ženy tak posedlé jejich fyzickým zjevem, jejich pocity podřízenosti, a tak snadno se podřizují mužům, a co s tím mohou udělat? Spolu se ženami jsou hledány odpovědi na tyto otázky v genderových stereotypech předávaných procesem socializace, školou, médii, církvemi atd. Například mohou poukazovat na důsledky představy „romantické lásky“, která vede ženy k sebeobětování mužům a pocitům výčitek svědomí, pokud toto obětování není až takové, jak ho vykreslují telenovely a magazíny pro dívky. (Dominelli, McLeod, 1989)

Za čtvrté by měla být feministická sociální práce **včleněna i do pojetí sociální práce všech organizací**, které v dané zemi sociální práci vykonávají. Znamená to, že by měla usilovat o to, aby se stala součástí dominujícího paradigmatu sociální práce, aby se integrovala do mainstreamu. Feministické principy by měly být zakomponovány do oblastí vzdělávání, legislativy a standardů, i do evaluací intervencí a programů. (Dominelli, McLeod, 1989)

Za páté by měla být feministická sociální práce postavena **na vzájemné solidaritě a společné zkušenosti sociálních pracovníků a klientek**. Protože společně sdílejí formy ženské oprese, může být společná solidarita silnou stránkou jejich vztahu. (Dominelli, McLeod, 1989)

Za šesté je třeba posílit vliv **feministické perspektivy na politiku**. Feministicky orientované ženy by měly vstupovat do politiky a uplatňovat svůj vliv na dění ve společnosti z pozic, které takové změny umožňují. (Dominelli, McLeod, 1989)

4.4 Kritika marxistické/socialistické sociální práce

Marxistický feminismus je kritizován ze strany některých liberálek (a samozřejmě konzervativnější části společnosti) za **rozvracení rodiny**. Představitelky tohoto směru však argumentují, že neodmítají rodinu, ale požadují rodinu, kde bude fungovat rovnoprávnost mezi ženou a mužem. (Tong, 2009)

Stejně jako v případě radikálního feminismu byl i pro počátky socialistické perspektivy charakteristický **bílý etnocentrismus**, který ignoroval odlišné potřeby žen jiných ras, etnik, či sexuální orientace. Obdobně lze u tohoto přístupu uplatnit kritiku postmoderních či poststrukturalistických feministek poukazujících na důsledky zachování identit muže a ženy, protože takové **bipolární vidění světa** vždy povede k hierarchizaci moci. Dokud nedojde k dekonstrukci světa kategorizovaného podle pohlaví a současně nebudou konstruovány nové jedinečné a pluralitní identity, vždy budou existovat genderové stereotypy. Také kritizují **nedostatečnou reflexi moci**, protože práce zaměřená na ženy končí své otázky o moci ve fázi sebereflexe sociálního pracovníka, ale neklade si již otázky, čím zájmy stojí za stávajícími konstrukcemi tzv. reality. (Janebová, 2005a).

Za chybný je považován předpoklad marxistických feministek (nikoliv socialistických), že zrušením kapitalismu dojde k zániku patriarchy, protože historická analýza ukazuje, že mužská nadvláda prostupovala všechny společnosti a v jejich rámci všechny třídy – nejchudší i nejbohatší. Na rovině praxe se radikálně smýšlející pomáhající dostávají do začarovaného kruhu, když jejich moc a zdroje vycházejí ze sociálního státu, který ovšem považují za nástroj kapitalismu. Kritičky této perspektivy pak kladou otázku, zda je etické zprostředkovávat pomoc skrze nástroj vykořisťování? (Saulnier, 1996)

5 Postmodernistická/postrukturalistická feministická sociální práce

5.1 Teoretická východiska postmodernistické/poststrukturalistické sociální práce

Tyto proudy začaly vstupovat do sociální práce v první polovině 90. let v důsledku celé řady společenských změn. V souvislosti s takovými změnami, jako byly transformace tradiční rodiny a dalších institucí, proces individualizace rozhodování o vlastním životě a odklon od „velkých pravd“ moderní společnosti, se začala zvyšovat nejistota sociálních pracovníků a pracovníků, s jakými hodnotami se mají řídit a co je cílem sociální práce (Navrátil, 2005). Zásadní otázku ohledně poslání sociální práce položil v roce 1994 Howe (in Parton, Marshall, 1998), když se v souvislosti s vazbou sociální práce na modernu (sociální práce je produktem moderny) ptal, zda existují nějaké pevné principy, které by definovaly její podstatu ve světě nejistoty. Neboli, pokud byla zpochybněna všechna univerzální kritéria moderního světa, byly zpochybněny „velké příběhy“ náboženství, vědy a etiky, jaká by měla být budoucí role sociální práce (Parton, Marshall, 1998)? Obdobně se Fook (2000) ptala po morální vizi sociální práce a hodnotách, kterým má sociální práce sloužit.

Sociální pracovníci a pracovníci reagovali na změnu společenských podmínek minimálně třemi způsoby. Jedna část ji vůbec nezaregistrovala, druhá zaujala k budoucnosti sociální práce skeptické až nihilistické stanovisko (tzv. „postmodernismus reakce“) a třetí skupina naopak společenské změny přivítala jako příležitost k osvobození lidí od zastaralých rigidních poměrů (tzv. „postmodernismus odporu“). „Postmodernismus reakce“ klade důraz na ztrátu tradičních hodnot, mizení jistot, chaos a relativismus, naopak „postmodernismus odporu“ přisuzuje stávajícímu společenskému vývoji velký potenciál díky odmítání univerzálních principů a nastupujícím hodnotám pluralismu a diverzity. (Kappl, 2005) Druhá skupina při hledání adaptačních strategií na novou situaci přispěla do sociální práce především požadavkem tzv. reflexivity (situačním nepřetržitým přemýšlením o klientově životní situaci a jejích možných řešeních) do sociální práce. Nicméně, byla to především třetí skupina, která začala rozvíjet tzv. „postmodernistickou sociální práci“.

Např. Healy (2001) zdůrazňuje, že postmoderní analýza může sociální pracovníky učinit citlivějšími k historickému a lokálnímu kontextu jejich práce a umožnit jim kritický náhled na předpoklady, které konstruují způsob jejich praxe. Asquith (2002), inspirovaná Baumanem, hovoří o stržení masky iluzí a odhalení určitých nároků jako falešných a jistých věcí jako dále neudržitelných. Rossiter, Prilleltensky, Walsch-Bowers, (2000) označují postmodernistickou perspektivu jako ukončení „věku nevinosti“ sociální práce. Postmodernistická feministická sociální práce, která má zásadní podíl na budování postmodernistické perspektivy, má podle Rossiter (2000) za cíl přispět k nápravě sociální práce především dvěma cestami. Jednak „analýzou moci“ a jednak „důrazem na rozdíly“. Podle Applegate (2000) je postmoderní perspektiva cestou, jak legitimovat pluralitu, komplexitu, diverzitu a nepřetržitě kontextuální podstatu lidského fungování a k postmodernismu by se měli hlásit všichni sociální pracovníci a pracovnice.

Kappl (2005) upozorňuje, že v rámci postmodernistické perspektivy sociální práce lze vedle sebe najít celou řadu modelů či přístupů (např. poststrukturalistický přístup, perspektiva silných stránek, sociálně-konstruktivistický přístup, narativní terapie, přístup zaměřený na řešení), vycházejících z rozmanitých premis, nicméně tento pluralismus teorií je v rámci postmodernismu považován za žádoucí.

Postmodernistický a poststrukturalistický feminismus jsou dva proudy, které se často vzájemně zaměňují, jejichž význam není vždy zcela jasný a zejména v sociální práci jsou vnímány jako synonyma. Přestože budu pojednávat o obou prouděch současně, je třeba vyjasnit rozdíl mezi oběma směry. Za společnou charakteristiku obou post-směrů lze považovat averzi k jasným pozitivistickým definicím a kategoriím. Zatímco poststrukturalismus (např. Derrida) je teorie vědění a jazyka, tak postmodernismus (např. Foucault, Lyotard, Baudrillard) je teorií společnosti, kultury a historie. Takže postmodernistický feminismus lze považovat za obecné paradigma feministické teorie, oproti poststrukturalistickému feminizmu, který je směrem sociálně vědního výzkumu se svými specifickými nástroji. (Zábrodská, 2009) Pro zjednodušení budu užívat termín „postmodernistická feministická sociální práce“.

Postmodernismus hlásá konec jednotného a univerzálního pohledu na svět. Odmítá jednotící, všezahrnující a obecně platná vysvětlení a snaží se je nahradit pluralitou názorů. Poststrukturalistický feminismus odmítá ideu ženské a mužské přirozenosti, a naopak zkoumá způsoby, jimiž lidé v každodenní vzájemné interakci utvářejí identity mužů a žen,

a zaměřuje se na kritiku stereotypů spojených s předpokládanými vlastnostmi, schopnostmi, potřebami a aspiracemi žen a mužů. „Gender“ je vnímán jako proměnlivá kategorie, kterou lidé hrají a která nese v různých situacích různé významy.

5.2 Principy postmodernistické/ poststrukturalistické sociální práce

Postmodernistická feministická sociální práce je postavena na totožných hodnotách a principech jako samotná postmodernistická práce, rozdíl mezi nimi je v důrazu na prioritní témata. Zatímco postmodernistická sociální práce přistupuje ke všem kategorizacím a dichotomiím rovnocenně, pro feministickou odnož je primární dichotomií, na kterou zaměřuje pozornost, kategorie „gender“. Jejím cílem je **vysvobodovat z dichotomního myšlení kategorií „žena“ a (versus) „muž“** směrem k perspektivám, které umožňují vidění problémů v nekonečné řadě úrovní. Nicméně hodnoty diverzity a plurality odkazují ke zkoumání omezujících vlivů i všech dalších dichotomií (např. kritérium rasy: černý vs. bílý). Cílem není osvobození ženy jakožto skupinové identity, ale emancipace ze samotných patriarchálních kategorií „žena“ a „muž“, které jsou považovány za sociální konstrukty. Orientuje se především na analýzu jazyka tvořícího gender, na odkrytí mocenských aspektů poznání a na bourání tzv. „univerzálních pravd o ženách a mužích“. Z této perspektivy kritizuje ostatní feministické proudy, které stále lpí na dualitě světa. Gender by naopak měl ztratit ve společnosti svůj význam, protože jakákoliv kategorizace a zdůrazňování rozdílů v důsledcích vedou ke konfliktům a hierarchiím (Saulnier, 1996).

Analýzu genderu a sexuálních rozdílů navrhuje postmodernistický feminismus nahradit důrazem na **pluralitu rozdílů**. Klientky a klienti mají být vnímáni jako řada rozdílných individuálních lidských subjektů, sociálně konstruovaných rozdílným kulturním zázemím do různě utvořených sociálních identit. Je třeba přijmout i to, že tyto identity se mění dle kontextů a rolí, ve kterých se lidé nacházejí. Důraz je tedy kladen na nutnost sledovat komplexitu praktických situací. Dopad předchozích tezí do praxe by mohl být v tom, že by pomáhající neměli v rámci posouzení životní situace a návrhu intervencí zvažovat „pohlaví“ klienta jako proměnnou. Posouzení a intervence by měly být odvislé od konkrétní situace a potřeb klienta. Pomáhající by měla být připravena tyto potřeby

a situace permanentně promýšlet a přehodnocovat. Například někdy lze nalézt u sociálních pracovníků předpoklad, že otec by měl být v rodině autoritou. Jenže v konkrétní rodině funguje jako autorita spíše matka. Sociální pracovníci se pak snaží motivovat otce k uplatňování „mužské autority“, namísto aby využily silné stránky matky, která oproti otci určitou autoritou disponuje.

Postmodernistický feminismus analyzuje, jak jsou ženy ovlivňovány sociálním světem, zkoumá, jakou roli má vazba mezi mocí a věděním ve způsobech ženského přemýšlení o sociálním světě a představuje cesty, kterými může být společnost transformována. Centrem zájmu je **analýza jazyka jako nástroje tvorby sociální reality**, čímž otevírá diskuzi o vztahu mezi jazykem, poznáním a mocí. Cestou, jak porozumět sociální realitě, je „dekonstrukce“ – tedy odhalování procesu tvorby významů. Sociální práce by měla lidem napomoci, aby porozuměli, jak vznikly jejich představy o fungování světa, o tom, co je správné, a co nikoliv.

„**Dekonstrukce**“ je odhalování procesu tvorby významů, kdy je utváření *self* (jak se vidíme očima druhých) každého člověka závislé na kontextech, ve kterých probíhá. Postmodernistické sociální pracovníci proto považují klientskou perspektivu za ohnisko své pozornosti. Zajímá je klientský příběh a především cesta tvorby významů. Zatímco tradiční přístupy kladou důraz na kontinuitu a logiku příběhu, postmodernisté kladou důraz na dvojznačnost, nejistoty, disproporce a mezery v kontinuitě příběhu (Applegate, 2000). Klientské vyprávění považují za selektivní proces, ve kterém zkušenost *self*, očekávání druhých a repertoár dostupných kulturních scénářů rozhodují o tom, co je relevantní. Sands (1996) upozorňuje, že události získávají smysl vyprávěním, tudíž v jiném čase, než se stávají, a individuální příběhy jsou přerámovány kulturními vyprávěními o genderu, rase, etnické skupině, sociální třídě apod. Proto musí sociální pracovníci v rozhovorech věnovat pozornost pauzám, chybným začátkům, těžkostem v artikulaci myšlenek, naznačování, chybějícím slovům, či situacím, kdy mají klienti a klientky problém sdělit „nesdělitelné“. Tyto mezery v logice vyprávění umožňují odhalit kontextuální významy, obsažené v textu, okrajové nebo chybějící perspektivy vyprávění. „Sběr“ takovýchto „diskontinuit“ umožňuje převádět to, co bylo dříve nevědomé, do reflektované podoby.

V praktické podobě to může znamenat, že klientka, která samu sebe vnímá jako špatnou matku malého dítěte, protože chodí do zaměstnání, a nezvládá to, co ostatní, je ponechána, aby vyprávěla, jak došla k přesvědčení, jaká kritéria má splňovat „správná matka“. V rámci

rozhovoru je zkoumáno i oprávnění takových společenských požadavků na matky. Odhalením jejich nespravedlnosti a konstruovanosti, může dojít k „dekonstrukci“, čímž je vytvořen prostor pro nový pohled na „realitu sebe sama“. Žena se například již nemusí vidět jako špatná matka, ale jako spoluživitelka rodiny, která svým dětem aktivně věnuje celé (!) dvě hodiny času denně.

Postmodernistky reflektují **krizi tzv. objektivního poznání**. Dochází k tomu na základě reflexe sociální konstrukce reality. Pokud jsou svět, lidé a veškeré vědění produkty komunikačních procesů, pak existuje nekonečná řada realit závislých na jednotlivých kontextech. V souladu s velkými modernistickými příběhy mají pomáhající tendence zobecňovat a kategorizovat své klientky a klienty. Tak dochází podle tzv. vědeckých teorií k řadě úkonů, rozhodnutí a opatření, které nejsou adekvátní jedinečnosti situace. Příklady mohou být diskurs o svobodných matkách nebo mýtus, že prostitutku nelze znásilnit. Jakékoliv pokusy o objektivizaci vedou vždy k radikálním zjednodušením a v rámci sociální práce k nepravdivým diagnózám (Janebová, 2005a). Jako příklady velkých teorií, které mohou poškozovat ženy, lze jmenovat náboženské texty (např. Bible svatá, Pavel Efezským či Pavel Korintským), které ženy podřizují mužům, šovinistickou Freudovu psychoanalýzu, která ženy popisuje jako méněcenné bytosti oproti mužům, či teorii rolí, která fixně předepisuje náplň ženské a mužské role. Sociální pracovníci a pracovníci by měli při aplikaci svého poznání do praxe kriticky zvažovat původ a relevanci tohoto poznání, stejně jako jeho dopady na životy klientů. (Janebová, 2012)

Postmodernistická sociální práce klade důraz na **mocenskou sebereflexi pomáhajících**. Sociální pracovníci a pracovníci by sami sebe měli vnímat jako aktéry sociální situace, tudíž jako potenciální zdroj oprese a reflektovat tyto své mocenské tendence. Ty mohou vyplývat nejen z jejich vlastních soukromých zájmů a předpokladů, ale také ze sociálních pozic – především z pozice příslušnic a příslušníků bílé střední třídy. Proto je kladen důraz na „**pozičnost**“ (či pozicionalitu), tedy vědomí kontextu, ze kterého vychází. Jde o vědomý odpor k působení moci - tzv. „praxi svobody“. Znamená to klást si opakovaně otázku, jak naše sociální pozice ve společnosti ovlivňuje limity v naslouchání a rozumění příběhům klientky či klienta. Postmodernistická expertíza je tak více založena na sebepoznávání než na pozorování (Rossiter, 2000).

Postmodernistická perspektiva klade důraz na **analýzu moci** nejen prostřednictvím sebereflexe, ale také **v rámci reflektování a hodnocení klientské situace**. Na rozdíl od

jiných forem práce zahrnuje posun od „hledání pravdy“ k hledání toho, „jak jsou pravdy produkovány“. Poznání není neutrální, ale reprezentuje požadavky moci. Proto Trinder (2000) navrhuje zkoumat, jak diskurzy (texty, jazyk, chování, politika, praxe) konstruují subjekty (ženy a muže). Taková analýza může ukázat, že zdánlivě svobodná a správná volba klienta/klientky je diktována vládnoucím diskursem. Např. rozhodnutí ženy zůstat na rodičovské dovolené tři roky nemusí být vůbec důsledkem svobodného rozhodnutí, ale naopak může být podmíněno patriarchálním diskursem, který ženy dislokuje do pečovatelských rolí a využívá tak jejich neplacené práce k udržení ekonomického růstu společnosti. Rolí sociálních pracovníků a pracovnic ovšem není klientům „servírovat takovéto alternativní interpretace na stříbrném podnose“, ale s vědomím existence nekonečné řady alternativních diskursů vést skrze otázky klienta/klientku k novému příběhu. (Janebová, 2008)

Postmodernisté kritické reflektování vztahují i na konstrukci takových proměnných sociální práce, jako jsou profesní kultura a profesní hodnoty. Vnímají totiž **profesní kulturu a hodnoty jako stejně podřízené dominujícímu diskursu**, jako kterékoli jiné aspekty společnosti. Především kodifikovaná etika je podrobena značné kritice jako důležitý nástroj reprodukce moci. Kodifikovaná etika je podřízená náboženským a kulturním standardům, v důsledku čehož je dosažení sociální spravedlnosti velmi omezeno, protože je v podstatě podřízeno systémům moci. Morálně etické rozhodování může být omezeno systémy politickými, sociálními, organizačními, zákonnými či hierarchicko-mocenskými. Podle Asquith (2002) tyto systémy omezují autonomii morálně etického rozhodování. Když jsou etické principy a hodnoty v konfliktu, měli by pomáhající eticky rozhodnout, které dostanou přednost. To je zdrojem postmodernistické kritiky, protože sociální pracovnice nejsou nezávislým subjektem, ale jejich etika rozhodování může být podřízena řadě dalších instrukcí (např. požadavkům organizace, a tedy finančním zájmům pomáhajících a snaze udržet si práci, právu, atd.). Etické kodexy jsou produkty univerzalistického diskursu, takže podporují třídění, předpovídání a zobecňování. Postmodernistická perspektiva naopak vyzývá praktiky a praktičky k prolamování bariér směrem k dosažení rovnosti, plurality a jedinečnosti. Postmoderní přístup chce osvobodit pomáhající z opresivního diskursu profesionální expertízy.

Postmodernistická perspektiva hovoří o **post-konvenční morálce**, která rozvíjí konvenční kréda. Dle Asquith (2002) nemůže být morálně etické rozhodování ničím jiným

než osobní odpovědností každé praktičky v různorodosti a realitě jejich praxe. Morálně etické rozhodování se podřizuje morálnímu soudu, který vychází z jeho kultury, praxe, společnosti, historie a závazků vůči druhým. Morální zodpovědnost je nezbytnou podmínkou k morálně etickému rozhodování a naopak akceptace vnějších absolutních pravidel o morálním chování je vnímána jako prokletí pro morální autonomii. Postmoderní moralita je konstruována v osobním morálním vědomí a osobní odpovědností být tu pro druhé. Tzv. autonomie je vytvářena v sítích mocenských vztahů - např. přístupem ke zdrojům, nebo loajalitou ke kódům chování, které interpretují správné nebo možné konání. Tyto kódy vylučují pomáhající z převzetí osobní odpovědnosti. Univerzální ideály, nařizující standardy chování, zodpovědnost k organizaci, legislativě a autoritě vedou ke stavu, který přispívá ke ztrátě morální odpovědnosti být pro druhé. Takový univerzalismus likviduje osobní morálku a odpovědnost a přispívá k diskursu nelidskosti, který se vyznačuje opresí, zranitelností a ztrátou pro všechny (Asquith, 2002).

Etika není pro postmodernistickou perspektivu smysluplná bez morálky. To, co vnímáme jako etické a nejlepší, mohlo být konstruováno v jiné době, místě nebo kultuře. Představa, že etika je konstruována v univerzálních pravidlech, je iluzí, protože etika musí vycházet z morálky, a musí se orientovat na morální volbu a rozhodnutí. Etický diskurs spojený s etickým kodexem, může být vnímán jako omezující autonomní morálně etické rozhodování, protože je univerzálním etickým průvodcem a tudíž podřívá individuální odpovědnost. V rámci postmodernistické perspektivy jsou etické kodexy vnímány jako akademické konstrukty bez morálně etického činitele, který vede k morálnímu rozhodnutí (Asquith, 2002).

Nejistotu vnímají postmodernistky jako pozitivní znak sociální práce. Oproti tradičně orientovaným pomáhajícím považují nejistotu při hledání řešení za znak profesionality. Nejistota znamená otevřenost, kladení si stále nových otázek, sebereflexi a reflexi situace, zkrátka jde o cestu k minimalizaci systematických chyb v sociální práci (Fook, 2000).

Jinou podmínkou kvalitní práce je **dialog**. Jakékoliv rozhodnutí by mělo vzniknout v otevřeném, vzájemném a propojeném dialogu, kde dostanou obě strany komunikace svobodný prostor pro svá vyjádření. Postmodernistická sociální práce nahlíží na etiku práce z mnohem širšího hlediska, než činí konvenční profesionální etika. Hledá působení moci a privilegií v sociálních vztazích, pojmenovává strach a jeho zdroje, věnuje pozornost vztahu mezi etikou a svobodou – konkrétně otázce, „kdo se bojí mluvit a proč?“.

Odpovědnost za etiku je rozšířena i na organizace, protože etika zahrnuje i aktivity zaměřené na snižování strachu v organizacích a budování kultury organizací (Rossiter, 2000).

Předchozí principy postmodernistické feministické sociální práce ukazují, že postmodernistická etika, nemusí být tak vágní či bezzásadová, jak ji označují některé kritičky či kritici postmodernismu. Naopak zahrnuje řadu poměrně zajímavých podnětů, jak zajišťovat etický postup při práci s klienty.

5.3 Příklad realizace postmodernistické/ poststrukturalistické sociální práce v praxi

Příkladem aplikace postmodernistických principů do praxe sociální práce mohou být **techniky zaměřené na dekonstrukci mužské genderové socializace** a socializace nové - nehierarchické. Tyto techniky rozvíjejí organizace tzv. pro-feministických mužů, kteří se seskupují v takových organizacích, jako jsou například *Achilles Heel Collective* a *Working with Men Collective* ve Velké Británii, *National Organisation for Men Against Sexism* v USA nebo *Men Against Sexual Assault* v Austrálii. (Dominelli, 2002) Tyto organizace sice nelze vždy označit jako striktně postmodernistické, protože mnohdy navazují na socialistické proudy feminismu, ale některé rozvíjejí i postmodernistické techniky.

Východiskem těchto technik je, že mužská subjektivita je klíčová v udržování a reprodukci genderové dominance. Změnit mužskou subjektivitu, znamená změnit mužskou nadřazenost. Muži by se tedy měli naučit vidět svět z jiné perspektivy než své vlastní. Prostřednictvím tzv. akčního výzkumu, kdy dochází prostřednictvím výzkumného procesu ke změně participantů, se pokouší přemostit mezeru mezi individuálním a sociálním a mezi subjektivním a strukturálním. Pro-feminističtí muži využívají tři techniky skupinové práce: zvyšování vědomí (*consciousness-raising*), kolektivní práci s pamětí (*collective memory-work*) a sociologickou intervencí (*sociological intervention*). (Pease, 2000)

„Zvyšování vědomí“ je technika, kdy jsou věci z nevědomé úrovně přenášeny do vědomých zkušeností člověka. To je viděno jako první krok sociální změny. Může to usnadnit podstoupení z perspektivy vlastní subjektivní pozice. Zvyšování vědomí napomáhá lidem redefinovat jejich subjektivní pozice. Východiskem je, že rovné vztahy

s druhými mohou být více uspokojující než vztahy hierarchické. Cílem této metody je s pomocí kolektivu zjistit, co to znamená, pokud se někdo identifikuje jako pro-feministický muž. Muži diskutují následující otázky: Co jsou základní problémy, se kterými se pro-feminističtí muži potýkají? Která dilemata a sporné otázky musí pro-feminističtí muži řešit? Jaké řešení těchto dilemat nabízí genderová struktura společnosti? Čím to, že někteří muži přijmou pro-feministickou pozici? Jaký druh mužské subjektivity budou podporovat pro-feminističtí muži v politice? (Pease, 2000)

Pro mnoho pro-feministických mužů je zdrojem nejistoty, jak mají jednat v různých životních situacích. Proto je proces identifikace dilemat spojen s praktickými přístupy v životě, kdy jsou řešeny otázky, jak pracovat s vlastní psychikou, v osobních vztazích, v zaměstnání nebo v rámci politického aktivismu. Nejde o to, primárně vyřešit identifikovaná dilemata, ale ustavit scénu pro ještě hlubší prozkoumání těchto otázek skrze práci s pamětí a další vyjasnění prostřednictvím dialogů s cizími lidmi a odpůrci pro-feminismu. Nutně to vede k otázkám ohledně vlastní maskulinity a privilegií, získaným díky genderu. Muži prostřednictvím vzájemné diskuze objevují, co to pro ně znamená být pro-feminističtí. Hovoří o osobních i politických důsledcích jejich postojů v konkrétních situacích, stejně jako si vzájemně ukazují, že je jim dostupná nepatriarchální subjektivita. (Pease, 2000).

„Kolektivní práce s pamětí“, vytvořená Friggou Haug, je metoda určená k dekonstrukci genderové socializace. Jedná se o metodu, která navazuje na metodu „zvyšování vědomí“. Na základě vzpomínek a příběhů je hledáno, jak muži přijímají objektivní struktury, jak konstruují svou identitu skrze zkušenosti, které pro ně jsou významné. Sdílením a srovnáváním vzpomínek z vlastních životů jsou odkrývány principy tvorby hegemonní ideologie v jejich životech. Premisou je, že vše, co si lidé pamatují, je významné pro formování jejich identity. Pak jsou ukazovány cesty, jak muži sami participují na své socializaci a jejich potenciál zasahovat do ní a dále měnit svět. Tím, že se učiní vědomým to, co bylo dříve nevědomé, jsou lidé schopni rozvíjet odpor vůči tzv. „normalitě“. Metoda je rozdělena na tři fáze (Pease, 2000):

První fází je „psaní vzpomínek“. Zde se vychází z předpokladu, že psané vzpomínky jsou vytvářeny skrze jistá pravidla. Proto mají účastníci popsat nějakou vzpomínku na určitou událost ve třetí osobě (3. osoba posiluje popis a racionalizaci, oproti 1. osobě) bez jakékoliv interpretace nebo vysvětlení. Druhou fází tvoří „kolektivní analýza těchto

vzpomínek“, kdy mezi nimi každá skupina hledá podobnosti, rozdíly a kulturní imperativy. Tím jsou hledány společné elementy a současně také tvořeny nové významy. Třetí fází je „přehodnocení vzpomínek“. Na závěr je znovu popsána stejná vzpomínka ale v novém kontextu – v kontextu teorie vytvořené skupinou.

Nejde jen o to, porozumět minulosti, ale porozumět jí odlišně. Reflexí oprese a dominance, mohou ti, kdo okupují dominantní pozice, nalézt nový pohled na svá privilegia a stát se spojenci utlačovaných. Tato metoda může ukázat, že vypravěč nemusí nutně zamýšlet, to co reálně dělá. Může jít o neuvědomovanou opresi. Tato metoda může ukázat, jak je naše subjektivita vytvářena diskursivně.

Kolektivní práce s pamětí se většinou věnuje čtyřem tématům: vztahům s otcem, vztahům s matkou, homofobií a objektivací žen. Pease (2000) popisuje, jak muži na skupinách často hovořili z mužské dominantní pozice o mužské intimitě a o objektivaci ženského těla. Skrze práci s pamětí pak docházeli k nové interpretaci zkušenosti vztahů se ženami a jinými muži. Tak například ve vzpomínkách muži popisovali svou účast na reprodukci dominance heterosexuality. Toto vzpomínání umožňuje vstupovat mužům do dialogu s jejich minulostí a skrze tento dialog otevírat možnosti ke konfrontaci dominantních sociálních vztahů (Pease, 2000).

Třetí technika postmodernistické práce vyvinutá pro-feministickými muži se nazývá „**sociologická intervence**“. Jedná se o participační výzkumnou techniku vyvinutou Tourainem za účelem studia sociálních hnutí. Hlavním cílem je získat informace o disharmonii mezi ideály hnutí a jeho organizační praxí, respektive analyzovat a měnit organizační ideologii k větší rovnosti mezi participanty hnutí. (Pease, 2000)

Tato technika je v podstatě typem organizačního akčního výzkumu. Na různých pozicích hnutí pracují pozorovatelé a pozorovatelky, kteří konfrontují skupinu s různými rozpory. Konfrontace s těmito rozpory provádějí jak příznivci/příznivkyně skupiny, tak její oponenti/oponentky. Skrze dialog mají členové a členky hnutí možnost měnit představy, které měli o svých odpůrcích. Umožňuje to kritický pohled na vlastní ideologii. Hnutí vidí rozpory mezi ideologií a zkušeností a mezi vlastním viděním situace a viděním pozorovatelů/pozorovatelek. Úkolem skupiny je pak analyzovat její vlastní vnitřní diskuzi. Na konci intervence má výzkumník/výzkumnice k dispozici řadu rozdílných argumentů, debat a konfliktů, ze kterých rozvíjí řadu hypotéz, a které předkládá k diskuzi skupině. Pokouší se popsat a interpretovat kulturu skupiny s využitím následujících otázek: Jedná se

o sociální hnutí nebo nikoliv? Jak je hnutí řízeno? Jaké v něm existují problémy, klíčové konflikty, a naopak svobodné možnosti? Jak se bude dále vyvíjet? Na závěr sami participant/participantky navrhnou závěry a nutná opatření, vycházející z jejich nové zkušenosti. Například, když pro-feminističtí muži přizvali k pozorování feministky, konzervativní muže, gaye a lesbu, byli konfrontováni s tím, že v rámci hnutí dominují heterosexuální bílí muži (Pease, 2000).

5.4 Kritika postmodernistické/ poststrukturalistické sociální práce

Postmodernistická feministická sociální práce je kritizována zejména ze strany radikálních a socialistických feministek za **zneviditelňování genderu a návrat k individualistické politice** liberalismu. Jsou-li ženy a gender pouhým produktem sociální konstrukce, a tedy v podstatě neexistují, ztrácí feministky skrze zánik kategorie „žena“ základnu pro kolektivní akci. Neexistují-li ženy, neexistuje ani útlak žen. Když postmodernistky vnímají všechny interpretace jako sobě rovné a popírají hierarchii diskursu, podle ostatních feministických proudů tím zakrývají mocenské rozdíly a odsouvají gender do neviditelné pozice. Pak je kladena otázka, jak lze vystavět feministickou politiku, když je dekonstruován ženský subjekt. Pokud jsou všechny generalizace, zahrnující ženy, sociálně konstruované, pak nezbývá, než se vrátit k individualistické politice. Se ztrátou obecných kategorií ztrácí feministky základnu pro požadavky práv a služeb pro ženy a pro výzvu ke změně nerovné distribuce zdrojů mezi muže a ženy (Saulnier, 1996). Podobně Dominelli (2002), vycházející ze socialistické perspektivy, kritizuje předpoklad neomezené kapacity jedinců působit na společnost a z toho vyplývající individualismus. Nesouhlasí s pohledem, že individuální práva se ztrácí v kolektivních a upozorňuje na apolitičnost postmodernismu, která anuluje ženskou solidaritu a potenciál ke kolektivním akcím. Postmodernistky kontrují, že popírání kategorií (muž a žena) je jejich cílem, nicméně zároveň je pro ně gender relevantní jako politická pozice a východisko aktivismu (Saulnier, 1996).

V rámci sociální práce uvádí Laan (1998) tendence postmodernistické perspektivy sociální práce k **terapeutizaci a subjektivizaci**. To může vést k rezignaci na poslání

profese sociální práce, kterým je skloubit požadavky společnosti s potřebami a zájmy lidí, protože jsou jednostranně a nekriticky preferovány perspektivy klientů a klientek.

6 Womanism/antirasistická feministická sociální práce

6.1 Teoretická východiska womanismu/antirasistické sociální práce

Zahrnout jednotným termínem feministickou sociální práci orientovanou na genderově senzitivní práci se ženami jiných kultur není jednoduché. Dominelli (2002) upozorňuje, že tzv. anti-rasistická práce může vycházet z principů liberálních, radikálních, socialistických i postmodernistických.

Zahraniční literatura užívá pro pojmenování sociální práce se ženami jiné, než „bílé“ barvy různé názvy. V USA se ustálil termín „womanism“ (někdy se užívá „*black feminism*“) (např. Saulnier, 1996, 2008), který je však stále více nahrazován termínem „antirasistická feministická sociální práce“ (např. Dominelli, 2008), protože ta zahrnuje principy práce se ženami nejen černými, ale i jiných etnik a ras (např. latinského, asijského, či indiánského původu, může sloužit jako zajímavá inspirace pro práci s romskými ženami). Navíc zatímco „womanism“ předpokládá, že jde výhradně o směr, kdy „černá“ sociální pracovnice pracuje s „černou“ klientkou, tak „anti-rasistická sociální práce“ je jako pracovním vyhrazena i ženám (či mužům) „ne-černým“. Hojně se užívá také „kulturně kompetentní feministická sociální práce“, která se snaží navazovat na nedostatky někdy stále skrytě opresivní „anti-rasistické“ sociální práce (např. Suarez, Lewis, Clark, 1995).

Především afroamerické autorky rozvíjejí teorie věnující se opresi „černých“ žen, které bývají někdy nazývané jako „**womanism**“. Ten vychází z perspektivy „černých“ žen a zkoumá celou matici oprese, která směřuje vůči „černým“ ženám. Termín „womanism“ poprvé užila Alice Walker v její knize *In Search of Our Mothers' Gardens: Womanist Prose* v roce 1983. Samotný pojem sice pochází již z 19. století, ale Walker byla první, kdo jím popisuje „černé“ nebo „barevné“ (*woman of color*) feministky. Womanism vznikl z druhé vlny feministického hnutí, která unifikovala zkušenost všech žen jako společnou a měla tendenci přehlížet specifické zkušenosti „černých žen“. Protože „černé“ ženy zpravidla pracovaly mimo své domovy (zpravidla jako servis „bílých“ žen) a jejich muži přebírali větší díl odpovědnosti za rodinu a domácnost, nebyla pro ně potřeba rozbití tradičních genderových rolí tak relevantní, jako pro „bílé“ ženy. I to mohlo být jedním z důvodů poměrně nízkého podílu „černých“ feministek v rámci feministického hnutí.

(Alexander-Floyd, Simien, 2006) „Černý feminismus“ klade větší důraz na mateřství a rodinu, které jsou pro ně zdrojem síly v „nepřátelské bílé společnosti“. V tom se liší od „bílých“ feministek, které vnímaly rodinu jako zdroj oprese. (Dominelli, 2002)

Womanistky se sice cítí být spojeny s feministkami ideou „sesterství“ a zároveň i s „černými“ muži v boji za práva o rasovou rovnost, ale jejich kritika je specifická. Kritizují, že jednotlivé formy útlaku (na základě pohlaví, rasy, třídy) jsou zpravidla vnímány odděleně, stejně jako boj proti nim se odehrává odděleně. (Saulnier, 2008) Silnými tématy jsou domácí a sexuální násilí, ženská obřízka, majetková práva a veřejná role „černých“ žen (Dominelli, 2002). Tyto **všechny formy útlaku jsou však podle nich vzájemně závislé a provázané**. Lze u nich najít určitou propojenost s „globálním feminismem“, protože kritizují vykořisťování pod-industrializovaného Jihu pře-industrializovaným Severem. Zároveň tento proud feminismu oslavuje „černé“ kořeny a ideály „černého“ života. Mezi představitelky womanismu patří vedle již zmíněné Alice Walker, například socioložka Patricia Hill Collins (*Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*) nebo Clenora Hudson-Weems (zakladatelka odvozeného směru „*Africana Womanism*“, který odkazuje k africkému původu „černých žen“ a je silně zaměřen na sounáležitost s muži). (Alexander-Floyd, Simien, 2006)

6.2 Principy womanismu/antirasistické sociální práce

Womanism v praxi sociální práce se zaměřuje na **hledání pozitivních aspektů života afroamerických žen**. Nejde pouze o to ukázat ve společnosti na formy diskriminace „černých“ žen, ale také se zaměřuje na změny přímo v životech klientek. Učí „černé“ ženy, jak přežít navzdory rasismu a sexismu ve společnosti. Praktické přístupy se zaměřují na „sebe-léčbu“ formou pozitivního „sebe-definování“ odlišným způsobem, než jak „černé“ ženy definují ti, kteří mají moc. (Saulnier, 2008)

Např. Patricia Hill Collins se v rámci womanismu věnovala pozici „černých“ žen uvnitř „černé“ komunity. Upozorňovala na jejich roli „outsiderů uvnitř“ komunity a nespravedlnosti, kterým jsou „černé“ ženy vystaveny. Zároveň zkoumala způsoby, jak „černé“ ženy přítomným diskriminačním tlakům čelí. V kontextu práce s afroamerickými ženami přišla s projektem „**sebe-definování jako cesty ke zplnomocnění**“. Tím, že se

žena naučí samu sebe definovat v pozitivních významech a tuto sebedefinici veřejně prezentuje, mění svět. (Saulnier, 2008) Collins se nezaměřovala pouze na genderové a rasové zdroje oprese. Vedle toho upozorňovala i na přítomný heterosexismus uvnitř „černé“ komunity s tím, že práva žen a LGBTI menšin nelze opomíjet, pokud chce „černá“ menšina dosáhnout rovnosti (v knize *Black Sexual Politics: African Americans, Gender, and the New Racism*).

Anti-rasistická práce je postavená na takových principech, jako porozumění kontextu konkrétní ženy ve společnosti, hledání silných stránek a zdrojů v kulturách a rodinách těchto žen, zplnomocňování žen, sebereflexe vlastních „ismů“ (sexismu, rasismu, heterosexismu atd.), strachů a omezení ze strany pracovnice či pracovníka, reflexe dichotomního myšlení ve společnosti i u sebe sama (např. paní/služka, nadřízená/podřízená atd.) a důraz na procesy stejně jako výsledky práce, aby klientky rozuměli tomu, co pomáhající dělají. (Suarez, Lewis, Clark, 1995).

6.3 Příklad realizace womanismu/antirasistické sociální práce v praxi

V kontextu České republiky popisují genderově citlivou sociální práci se ženami jiných ras a kultur například Riglová a Dastlík (2006). Svůj přístup zakotvují v antiopresivní praxi. Níže bude uvedena kazuistika charakterizující situaci klientky doslovně tak, jak ji popisují Riglová a Dastlík (2006), která bude posléze doplněna příkladem antirasistického přístupu v praxi:

„23 letá žena ze severní Ugandy pochází ze střední sociální vrstvy. Byla nucena opustit svůj domov kvůli pronásledování povstaleckých skupin, které zatkly, mučily a nakonec zabily jejího manžela. Sama byla také vězněna, poté propuštěna. V roce 2004 se ocitla při útěku se dvěma malými dětmi (čtyřletým synem a šestiletou dcerou) v České republice, kde následně požádala o azyl. Emigrace proměnila její život od základu. Do té doby byla zvyklá starat se o rodinu a být v častém kontaktu s dalšími rodinnými příslušníky. Klientka sama popisuje značnou závislost na svém manželovi – jak ekonomickou, tak psychickou. Ve své zemi pracovala několik let jako zdravotní sestra.

Po půl roce čekání bylo její žádosti vyhověno. Azyl byl udělen, klientka byla přemístěna z azylového zařízení do integračního střediska. Tam žila se svými dětmi půl roku, poté se přestěhovala do Prahy.

Klientka se cítila po dobu pobytu v integračním středisku velmi izolovaná. Nedostatek sociálních kontaktů se svými krajany zhoršoval psychickou situaci její, i dětí. Jak klientka sama poznamenala, noví sousedé v integračním středisku nemohli nahradit kontakt s lidmi se stejnou mentalitou, s podobnou životní zkušeností, přestože je spojovala stejná životní zkušenost - nucený odchod z domova.

Téměř na každém kroku si byla nucena uvědomovat svou odlišnost, neboť byla jediná s tmavou pletí v místě pobytu a svou exotičností vybočovala z místního společenství. To její pocit izolace ještě více prohlubovalo. Proto bylo jejím přáním žít ve větším městě, kde najde nejen pestřejší komunikační zázemí, ale také větší intimitu a pocit, že do společnosti patří.

Klientka nikdy před tím nebyla delší dobu v jiném kulturním prostředí. Nyní byla sama s dětmi, daleko od rodiny, musela se začít adaptovat, a jak sama uvádí, adaptace začala již ve chvíli, kdy se ocitla na území České republiky, nikoliv až v době, kdy dostala azyl.

Její vnímání bylo doslova přetíženo snahou o porozumění a uchopení naprosto odlišné mentality a prostředí. Zažívala psychické napětí z kulturního šoku a také z obav, jak zvládne orientaci v novém světě. Velké obavy také pociťovala především v souvislosti s výchovou dětí, neboť se musela snažit být stále klidná a vyrovnaná, aby na ně svou nejistotu nepřenášela.

Svoji odlišnost – nejen díky barvě pleti, ale také odlišnost „statusovou“, zažila při prvních snahách nalézt si zaměstnání. Cítila se jako druhořadá, protože zaměstnavatelé většinou pohlíželi na její dokumenty s nedůvěrou a nechtěli se tím příliš zabývat, přestože je ujišťovala, že může legálně pracovat, jako každý jiný občan.

Po půlročním pobytu v integračním středisku jí byl přidělen integrační byt v Praze. Díky přestěhování se však také vynořila řada zátěžových situací, souvisejících s odpovědností za materiální zázemí a samostatného jednání - vyjednávání na úřadech, nová registrace u doktora, registrace dětí do školky, jednání se správcovskou firmou, vyřizování sociálních dávek apod. Klientka cítila nutnost naplnění základního požadavku – naučit se český jazyk, který umožní samostatné vystupování. V této době již absolvovala

tříměsíční povinný kurz českého jazyka. Poté začala hledat zaměstnání, nejprve skrze kontakty z komunity svých krajanů, pak i přes pomoc pracovníc OPU (Organizace na pomoc uprchlíkům). I přes výrazné snahy, byla zaregistrována na úřadu práce jako nezaměstnaná. Prvotní euforii o nalezení zaměstnání vystřídala deziluze. Klientka nechtěla být závislá na sociálních dávkách, její představa, že se velmi rychle osamostatní, se nenaplnila.

Na základě opakovaného odmítání ze strany potencionálních zaměstnavatelů se chtěla klientka ujistit u sociálních pracovníc, že její status jí opravdu umožňuje rovnoprávný přístup na trh práce. Narážela zde také na existenci nelegálních struktur a častých nabídek práce finančně velmi mizivě hodnocené, která jí byla automaticky nabízena jako jediná alternativa. Často musela odmítnout práci z důvodu nemožnosti akceptování flexibilnější pracovní doby kvůli péči o své děti. Přestože byla klientka ochotna přijmout zaměstnání, které neodpovídalo jejím dosavadním pracovním zkušenostem, byla neúspěšná.

Poté se objevily výraznější finanční problémy, a proto po nějakou dobu chodila do charitní organizace pro potravinové balíčky.

Po čase se také ukázalo, že její děti nejsou v dětském kolektivu přijímány bez problémů. Nechtěly chodit do školky, protože jim ostatní děti začaly dávat najevo, že si s nimi nechtějí hrát, protože jsou „černí“. Klientka se trápila ohledně jejich budoucnosti, nejraději by je bývala vzala ze školky domů. Kvůli jazykové bariéře se nemohla dostatečně projevit a vzniklou situaci řešit podle svých představ, což násobilo pocit vnitřní agrese.

Po celou dobu trpí klientka psychickými problémy – stres, zmatenost, přetíženost odpovědností, vracející se traumatické zážitky, nespavost, deficit neúplné rodiny, potřeba podpory a pomoci vlastní rodiny. Pokud je sama doma, trpí pocit izolace a deprese.“

Riglová a Dastlík (2006) popisují, že prvním úkolem je zjistit od klientky co nejvíce kulturních a genderových charakteristik dané země. Sociální pracovníce zjišťovala tedy informace o zemi původu klientky. Zjistila následující (Riglová, Dastlík, 2006):

„Země původu klientky je severní Uganda. Tato země byla britskou kolonií a před 40-ti lety získala nezávislost. V 70. a 80. letech zde došlo k mnoha konfliktům a převratům. V zemi je nyní relativní stabilita s výjimkou severu, kde pokračují boje s „Boží armádou odporu“ (LRA). LRA je tamní povstalecká skupina a pod vedením Josepha Kony bojuje za

zřízení křesťanského teokratického státu, založeného na deseti příkázáních. Je jedním z nástupnických uskupení „Hnutí ducha svatého“.

Povstalci jsou obviňováni z páchání řady zvěrstev jako je drancování vesnic, zabíjení, mučení, znásilňování a zotročování dětí a mládeže, které údajně používají jako vojáky nebo sexuální otroky.

Z ekonomického hlediska je Uganda velmi chudá země. Jakémukoli růstu navíc brání epidemie nemoci AIDS, jsou zde nakaženy asi 2 miliony lidí. V současnosti je náboženské složení obyvatelstva následující: 33% katolíci, 33% protestanti, 16% muslimové a 18% různá jiná domorodá náboženství. Uganda je vlastí mnoha různých etnických skupin, z nichž žádná není většinová.

Nejpočetnější jsou kmeny Ganda a Karamodžong. Hovoří se zde přibližně 40 různými jazyky. Po osamostatnění Ugandy se stala úředním jazykem angličtina. Gramotnost je zde na africký průměr poměrně vysoká - 69,9 %.

Ženy v Ugandě samy sebe silně vnímají především na základě očekávání a požadavků vlastní komunity. Jsou tradičně viděny spíše jako strážkyně domácího zázemí, než živitelky. Mateřství je důležitou rolí a péče o manžela a děti je hlavním úkolem předávaným již po generace. Žena hraje klíčovou roli v rodině a má hlavní odpovědnost za domov a výchovu dětí v rodině i komunitě. Od dětství jsou dívky této roli učeny, přebírají zkušenosti svých matek, které jsou brány jako zdroj tradiční kultury a hodnot afrického rodinného života.

Afričtí muži jsou velmi patriarchální (v porovnání s českými muži, jak sama klientka uvádí), žena je musí poslouchat, neustále naplňovat jejich potřeby a starat se o ně. Možnost kariéry je u ženy možná, ale jen pro ekonomicky více zaopatřené rodiny, i tam se ale zatím vnímá jako něco, co je proti tradicím. Ženy se pomalu začínají emancipovat a obsazují také ty role, které předtím zastávali výhradně muži. Emancipaci ženy však ve většině případů zlomí tlak okolí, posílený konflikty z náboženských tradic. Žena, která je nějak veřejně činná, většinou nebývá zbavena role pečovatelky o výchovu dětí a dům.

Právě díky silným vazbám na rodinu a náboženskou komunitu, mají ženy vyvinuté poměrně silné sociální sítě, z kterých mohou čerpat, jsou místem, kde se mohou ženy podporovat ve svých aktivitách mimo rodinu a kde pak zastávají vedoucí pozice a rozvíjejí své schopnosti. Rodina, přátelé a náboženská komunita tvoří základní místo kontaktů

a podpory – důležitých mechanismů pro přežití. Ani v Ugandě však není postavení všech žen stejné, jsou zde obrovské rozdíly mezi sociálními skupinami, které jsou určovány jak etnickými, tak majetkovými poměry. Život žen na vesnicích je odlišný od života žen ve městě. Vzdělání a profesní kariéra je v hájemství žen spíše z vyšších vrstev, žijících ve větších městech.

Pro africké ženy v oblasti, ze které klientka pochází, je spiritualita zakotvena v jejich tradici jednoty (rodina, kmen, vesnice a komunita) a ve způsobu přežití. Spiritualita je signifikantní proto, jak zde ženy vnímají samy sebe. Mnohé z nich těžko oddělují své náboženské představy od způsobu, kterým žijí své životy. Z hlediska náboženského složení je v zemi původu klientky ve větší míře zastoupeno náboženství křesťanské, menší skupinu tvoří muslimové a skupina vyznávající tradiční náboženství.

Religiozita a náboženství jsou v této zemi nedílnou součástí života, téměř všichni se hlásí k nějakému vyznání a náboženské hodnoty jsou důležitou rovinou výchovy a socializace. Náboženská identita klientky je úzce propojena s genderovými rolami (role ženy a muže ve společnosti a soukromí).“

Další postup byl následující (Riglová, Dastlík, 2006):

„Další rozhovor byl zaměřen na postavení ženy v české společnosti. Multikulturní perspektiva a genderová role byly také dalším společným tématem v práci s terapeutkou. Sociální pracovnice se také účastnila řady programů, které umožnily navázání kontaktu v neformálním prostředí (ženské skupiny, „program sebeúcty“, konference etnických žen aj.). Cílem bylo přiblížit se co nejvíce ke kontextu klientčina života - k jejímu dosavadnímu sociálnímu postavení, vzdělání, genderové roli, religiozitě, pojetí sebe sama atp.

Důsledkem bylo, že tyto informace vedly k efektivnějšímu a kontextuálnějšímu naplánování služeb a hlubšímu porozumění konstrukce genderové role.

Stěžejní součástí programu byl program přímé komunikace „Sebeúcta – řekni to přímo“ .. Po tři víkendová setkání se ženy pod vedením zkušených terapeutek věnovaly tématu „komunikace“. Každá ze zúčastněných žen byla z odlišné země, všechny spojovala zkušenost migrace a nutnost integrace do české společnosti, kde jim byl poskytnut azyl.

Hlavním cílem programu bylo zlepšit komunikaci, uvědomit si svá hluboká a skutečná přání, mobilizovat své vnitřní zdroje. V programu se ženy mohly naučit, jak posilovat své

psychické zdraví tím, že se naučí vyjadřovat své touhy a přání a nebudou pasivně přijímat manipulativní očekávání druhých. Pomocí technik „psychodramatu“ si mohly vyzkoušet, jak působí jednotlivé komunikační modely na tělo. Nechyběla ani jednoduchá relaxační cvičení, praktikovatelná v různých stresových situacích. Klientky také mohly poznat obvyklé modely komunikace, které se objevují v naší západní společnosti. Tato znalost jim mohla přispět k jednoduššímu pochopení mentality a orientace ve vztazích české společnosti. Odděleně se „programu sebeúcty“ zúčastnily i děti, které absolvovaly tento program formou hry. Tyto hry byly zaměřeny na rozvoj komunikačních schopností dětí a na podporu vnímání vlastní osobnosti. Také byly využity výtvarné techniky, prvky dramatické výchovy a dramaterapie. Další možností byla nabídka účastnit se terapeutických sezení a využít tak možnosti další práce s tématy, které se odkryly na „programu sebeúcty“. Hlavním cílem bylo umožnit klientce zmírnit psychické obtíže, které se vyskytly jako následek předchozích prožitých událostí a traumat v zemi jejího původu. Stresovým faktorem bylo také nové kulturní prostředí a nutnost akceptovat nové uspořádání života. Cílem poskytování terapeutických služeb bylo také nabýt novou sebedůvěru, důvěřovat svým schopnostem a příznivému budoucímu vývoji.

V souvislosti s potřebou aktivní religiózní činnosti klientky a v rámci snahy o rozšíření sociálních kontaktů byly klientce poskytnuty kontakty na náboženskou skupinu, která byla v souladu s náboženským vyznáním klientky. Tuto skupinu začala poté navštěvovat a vytvořila si nové přátele a zázemí.

Jako další rozšíření sítě sociálních vztahů a poskytnutí podpory byla klientce nabídnuta možnost účastnit se programu aktivní integrace s dobrovolnicí. Hlavním cílem programu bylo pomoci azylantce a jejím dětem v lepší orientaci v novém místě bydliště, pomoc vyřizování dokumentů na úřadech, ale také účast na kulturních aktivitách (návštěva divadla, kina, koncertů, výstav). Hlavním smyslem bylo uvést klientku do společenského života, aktivně trávit volný čas a umožnit hlubší integraci do českého kulturního prostředí. Dobrovolnice se stala pro klientku i pro její děti přítelkyní. Účastnily se i jednodenních výletů (hrady, zámky, kulturně-historická hra pro děti za účelem poznání české historie atp.), které pomohly jak dětem, tak i matce načerpat nové podněty a získávat si pozitivnější vztah k naší kultuře. Během všech programů s dobrovolnicí probíhal také praktický nácvik češtiny.

Velký význam pro klientku měla účast na mezinárodní konferenci, kterou uspořádala Evropská kontaktní skupina (*European Contact Group*). V dubnu 2005 se v Kostelci nad Černými lesy sešly ženy, které pocházely z 33 zemí světa, všechny však měly společné to, že nyní žijí v Evropě. Byly mezi nimi uprchlice z Afghánistánu, Čechenska, Angoly nebo Gruzie, Surinamu, Indonésie, Filipín a Keni, zástupkyně romské menšiny z několika evropských zemí, gagauzské ženy z Moldavské republiky... zkrátka všechny ženy, které měly co říci k tématu setkání „Životní a duchovní hodnoty žen jako klíč k tolerantní, multikulturní a mnohonáboženské Evropě – každodenní život žen z etnických menšin v Evropě“. Po čtyři dny se ženy mohly vzájemně seznamovat, vyměňovat si zkušenosti a názory, ale také aktivně spolupracovat „Memorandum žen z etnických menšin“, které se stalo vzkazem většinové společnosti – Evropské unii. Prostřednictvím přednášejících odbornic se ženy setkávaly ve workshopech s tématy jako je spiritualita, asertivita, právo a diskriminace, přiblížení se postavení ženy v komunistické a také současné české společnosti. Mohly se dozvědět, jak se vytvářejí ženská centra, zakládají a vedou ženské skupiny (např. podle holandského modelu). Především však mohly sdílet s ostatními svoje jak pozitivní, tak negativní zážitky z migrace a vytvořit si nové kontakty, které jim pomohly pocítit, že nejsou samy se svými problémy, že i ve „vyspělé západní Evropě“ je diskriminace stále aktuálním tématem, a že jen společně můžeme změnit tyto negativní zkušenosti a dopady na každodenní prožívání migrantek, žen z etnických menšin.

.. Z těchto zkušeností čerpala pro další práci s ženami v projektu. Klientka měla dále možnost zúčastnit se genderového semináře s azylantkami, jehož tématem byla „Žena a genderová identita“. Seminář byl založen na aktivní participaci a interaktivních metodách. Probírala se témata jako např. ženská práva - klientky procházely formováním své genderové identity od dětství až po současnost. Cílem bylo uvědomit si rozličné role, kterým jsou učeny, jejich internalizace a další používání v životě - role ženy jako dcery, matky, její pracovní uplatnění, vzdělání a žena jako aktivní občanka nebo azylantka. Proměna těchto rolí souvisí se změnou kulturně sociálního prostředí (mnohé ženy nejen odešly do odlišné země, ale také pozbyly dosavadní sociální status). Klientkám byly také poskytnuty kontakty na různá pracoviště a sítě organizací, kde mohou obdržet potřebné informace a požádat o pomoc (např. v případě výskytu domácího násilí, diskriminace apod.).

Výsledkem tohoto semináře bylo kromě samotného zážitku také společné vytvoření a návrh dalšího semináře pro azylantky i azylanty. Nové poznatky byly využity pro tvorbu dalších projektů a metodik. Seminář vedly sociální pracovníce OPU, které byly vyškoleny pro vytváření genderových programů pro uprchlíky na mezinárodním setkání neziskových organizací v Budapešti v roce 2005.

Klientka se účastnila i kulturně osvětových akcí (Refufest, Mezinárodní den pro uprchlíky) pořádaných nevládními organizacemi s možností prezentace své kultury prostřednictvím uměleckého workshopu. Navázala nové kontakty s dalšími africkými ženami, ale měla též možnost poznat, jakým způsobem je možné komunikovat s veřejností o otázkách uprchlíků.

Klientka měla také možnost využít poradenství sociálních pracovníc při problémech s diskriminací, se kterou se setkávala při vyjednávání na úřadech nebo při ucházení se o práci. Na začátku spolupráce nechtěla tyto problémy aktivně řešit, jiná situace však nastala, když se s otázkou rasové diskriminace setkaly její děti. Uvědomila si, že tato zkušenost má hlubší dopad na jejich vývoj, vyjádřila silný nesouhlas a požádala o spolupráci sociální pracovníci. Nakonec se sešla s personálem školního zařízení, kde k diskriminaci došlo a požádala je o aktivní řešení. Spolu se sociální pracovníci se rozhodly uspořádat kulturně-vzdělávací program pro spolužáky a jejich rodiče, kde by se prostřednictvím výstavy, workshopu, promítání a diskuse představila země, ze které její děti pocházejí. Smyslem akce bylo ukázat pozitivní stránky jiné kultury a přiblížit se k vzájemnému respektu a pochopení.“

Riglová a Dastlík (2006) pro srovnání uvádí, jak by mohla vypadat genderově nesezitivní sociální práce:

„Takováto sociální práce by byla naplněna představami, jak se klientka má přizpůsobit, aby se co nejvíce sladila s cíli společnosti a tím se správně integrovala. Spíše než na pozitivním přístupu k její odlišnosti, by se pracovalo na konformitě a hladkém přijetí všech kulturně společenských norem. Tato zúžená perspektiva normativních očekávání by byla optikou celé intervence. Sociální pracovníce by ve své práci s klientkou ignorovala skryté „mocenské mechanismy“ a vzniklé problémy a nezdary by připisovala osobnosti klientky.

Dále by mohla přisuzovat klientce nižší kompetence např. jako matce (někdy jsou africké ženy považovány za zaostalé, s omezenými tradičními praktikami). Tím by mohlo docházet k (byť nevědomé) zvýšené kontrole jejích mateřských dovedností. Takové

konstrukce by mohly snadno vznikat zejména u mladých žen a k tomu z jiného kulturního prostředí. Pracovnice by používala jiné měřítko na ženy-cizinky a ženy z majoritní společnosti.

Díky své předpokládané „znalosti“ afrických žen by sociální pracovnice přehlížela vlastní osobnost klientky a docházelo by k jejímu hodnocení na základě homogenizace skupiny – v tomto případě např. zařazení do skupiny afrických žen. Klientka by byla vnímána jako „žena z chudé Afriky“ a automaticky níže hodnocena. S tím by také souvisela tendence klientku poučovat a případné jednotlivé úkoly za ni přímo realizovat.

Religiozitu klientky by byla věnována minimální pozornost, byla by hodnocena víceméně jako věc soukromá, kterou není důležité více reflektovat.

Takovými přístupy by sociální pracovnice posilovala genderové a kulturní stereotypy. Sociální práce by byla stylizována spíše jako kontrola, než jako pomoc a podpora. S takovým přístupem se můžeme často setkat u úředníků, učitelů ve školních zařízeních, ale i sociálních pracovníků na úřadech či v neziskových organizacích nevyjímaje.

Genderově nesenzitivní sociální práce by také nepodporovala aktivity, které rozvíjejí autonomii a směřují k emancipaci ženy (např. přání klientky aktivně reagovat na diskriminační zkušenosti by byly bagatelizovány, přistupovalo by se k nim jako ke skutečnosti, která v české společnosti existuje a nemá smysl to řešit atp). Emancipace ženy prostřednictvím poradenství o jejích právech by nebyla buď vůbec, nebo minimální součástí práce s klientkou. Aktivity na podporu zvýšení sebeocenění a sebehodnoty by nebyly považovány za důležité.

Genderově senzitivní by však také nebyla ani práce s klientkou, kde by docházelo k vnucování určité ‘feministické doktríny’ a emancipačních aktivit. Vyvíjený tlak, zejména v rámci dobře myšlených snah, aby se klientka emancipovala a byla schopna reflektovat všechny opresivní mechanismy a struktury ve společnosti, by byl s genderově senzitivním přístupem v přímém rozporu.“

6.4 Kritika womanismu/antirasistické sociální práce

Tyto proudy bývají někdy kritizovány za určité „politické tříštění“, které způsobují, když se **distancují od ostatních feministických proudů** (Alexander-Floyd, Simien,

2006). Tím, že se vymezují proti jiným dominujícím proudům (zpravidla ovládaným bílými ženami ze středních tříd) narušují ženskou solidaritu při prosazování práv žen. Obdobně může být vnímána jako překážka rovnosti práv žen solidarita ve vztahu k „barevným“ mužům, která může bránit rozpoznávat útlak patriarchátu.

Zároveň se zde může objevovat určitá **unifikace všech „barevných“ žen** a jejich společné zkušenosti. (Alexander-Floyd, Simien, 2006) Zejména rané proudy antirasistické sociální práce se mohly vyznačovat obdobnou tendencí zobecňovat zkušenost všech „barevných“ žen. Dalším rizikem může být zobecnění zkušenosti žen ze stejné etnické či národnostní skupiny bez přihlédnutí k individuálním rozdílům mezi jednotlivými ženami. Neboli, je třeba se ptát nejen na charakteristiky a pozici žen v dané skupině, ale také na individuální odlišnost té které ženy od její kulturní skupiny.

Někdy může docházet při uplatňování antirasistické sociální práce či womanismu k **posilování genderových stereotypů**. Antirasistická práce jako taková klade vysoký důraz na hodnoty dané kultury. Součástí těchto hodnot však mohou být i značně diskriminační praktiky vůči ženám, jako je například zákaz vlastnit či disponovat s majetkem, právo muže jako hlavy rodiny na domácí násilí, či radikálnější podoby násilí vůči ženám, jako jsou ženská obřizka. Tyto praktiky mohou být podporovány i samotnými ženami. Pokud sociální pracovnice či pracovník nereflektovaně podporují „právo klientky na sebeurčení“, může v důsledku podporovat značně diskriminační praktiky. V řadě případů se mohou dostávat do kolize hodnota ženských (lidských) práv s hodnotou respektu vůči jiným kulturám. Může dojít ke střetu mezi hodnotami „antirasistické“ sociální práce a „feministické“ sociální práce, někdy se hovoří o dilematu mezi „multikulturalismem“ a „feminismem“. Cestu, jak takové dilema řešit navrhuje například Okin, která doporučuje věnovat zvýšenou pozornost nerovnostem uvnitř skupin, věnovat pozornost adekvátní reprezentaci marginalizovaných při jednání o politikách a tvorbu validních analytických nástrojů, které pomohou určit, zda dochází v rámci určité kulturní skupiny k diskriminaci některých jejích členů (Knotková-Čapková, 2007).

7 Lesbianistická feministická sociální práce

7.1 Teoretická východiska lesbianistické feministické sociální práce

Hnutí lesbianismu² se vynořilo v 70. letech minulého století, přičemž za klíčový moment bývá považována „vzpouora“ skupiny „*Lavender Menace*“ na Druhém kongresu pro sjednocení žen v New Yorku v květnu roku 1970. Tato - v překladu „levandulová hrozba“ - reagovala na odmítání leseb v kruhu feministického hnutí, přičemž samotný název skupiny vyplynul z údajného výroku liberální feministky Betty Friedan, která je takto měla nazvat. Samotný vznik hnutí bývá interpretován různě. Někdy bývá považováno za odnož radikálního feminismu, jindy jsou oba proudy feministického hnutí považovány za zcela odlišné, zejména kvůli původnímu odmítání řady heterosexuálních feministek přijmout existenci lesbické perspektivy do feministického hnutí. (Saulnier, 1996)

Opět nelze konstatovat, že se jedná o jednotný proud, vzhledem k tomu, že existuje celá řada odnoží od lesbického separatistického feminismu po queer teorie. Co však mají společné, je důraz na kritiku sociální konstrukce heterosexuality a jejích dopadů na životy leseb ve společnosti. Do lesbického feministického myšlení se prolínaly tři ideje. Za první reflexe odmítání ze strany heterosexuálních feministek, za druhé kritika heterosexismu a za třetí zklamání z neschopnosti mužského hnutí gayů zahrnout do svého hnutí lesbickou perspektivu. (Saulnier, 1996)

Heterosexuální feministky ještě v 70. letech 20. století akceptovaly morálně politické **vnímání lesbianismu jako něčeho špatného**, takže převažovaly pocity jako strach, odpor a necitlivost k lesbianismu. To vedlo lesbické ženy k reflexi heterosexuality jako opresivního činitele při utváření nerovných společenských vztahů, přičemž oproti radikálním feministkám propojují analýzu patriarchátu s analýzou heterosexismu. (Saulnier, 1996)

Počátky a vlastně celá existence tohoto hnutí jsou propojeny s **kritikou heterosexismu a sexismu** v naší kultuře, která je založena na znehodnocování alternativ k heterosexuality a na binárních hierarchiích, které dovolují nadřazenost na základě příslušnosti k pohlaví. Předmětem kritiky lesbických feministek jsou „heterosexismus“, což je označení pro

² Termín „lesbianismus“ byl převzat z anglické odborné literatury.

společenský tlak na povinnou heterosexuality, a „heteronormativita“, která označuje mocenský diskurs prezentující heterosexuality jako jedinou „normální“ sexuální orientaci. Oboje je udržováno institucionální podporou a prosazováním odlišných, ale „komplementárních“, rolí žen a mužů (Rich, 1985), a udržováním „feminity“ a „maskulinity“ jako „reálných“ a „objektivních“ faktů (Kesler, McKenna, 1985).

Ženy se dle lesbianismu nemohou osvobodit z patriarchy, dokud se neosvobodí z instituce povinné heterosexuality. Heterosexuální systém je založen na podřízenosti žen mužům. Klíčovým mechanismem mužské dominance je ovládnutí ženské sexuality, kdy je pro ženy povinné, aby byly sexuálně dostupné mužům. Zdánlivě neškodný heterosexuální systém romantiky, lásky a manželství, stejně jako nebezpečné systémy incestu a jiných forem sexuálního vykořisťování, nabízejí jako primární heterosexuální pozici pro ženy „podřízenost mužům“. (Saulnier, 1996)

Ženská role ve společnosti je definována skrze muže a vztahem k mužům, což vede k tomu, že jsou ženy považovány za jakousi servisní či pomocnou kastu vzhledem k mužům. Socializace, probíhající v mužské společnosti, vede k tomu, že ženy svůj podřadný status zvnitřňují a samy se aktivně vylučují z procesu definování a formování svých životů. Jako náhradu za psychický servis pro muže a za vykonávání sociálně neziskových funkcí dostává žena „status otrokyně“, který ji jako jediný legitimuje v očích společnosti. Společnost pak eufemizuje až glorifikuje ženy, které se smiřují se svým statutem jako „ženské“ či „skutečné ženy“. Ženy mohou být uznávány pouze ve vztahu ke konkrétnímu muži, vůči němuž se vztahují a vykonávají svou ženskou roli. Reálná žena je pouze ta, která má sex s mužem. Naopak vztahovat se k ženě, znamená ztratit veškeré výhody, které plynou ze soužití s mužem, znamená to ztrátu legitimacy v naší společnosti. Logicky se pak označení „lesba“ stalo stigmatizující nadávkou pro ženy, které porušují svou ženskou roli (Radikálně lesby, 2004).

Radikálně lesby (2004) upozorňují, že být zároveň „ženskou“ a být celostní bytostí nelze. Ženskost je konstrukce patriarchální společnosti, která neumožňuje ženám, aby byly samy sebou. Cesta k nové identitě vede přes vztahování se žen k sobě samým. Lesbianismus je cesta k plné svobodě žen, protože umožňuje ženě vztahovat se k ženě, což je vztah postrádající opresi a podřízenost, a naopak je založen na kooperaci, solidaritě a rovnosti. Pokud je ženská heterosexuality cestou k reprodukci podřízenosti, pak se ženy

potřebují oprostít od této instituce, která je součástí patriarchálních struktur. (Radikálne lesby, 2004)

Lesby se také ptají, proč je třeba takových tlaků na ženy, aby setrvaly ve vztazích s muži, pokud je heterosexualita tak přirozená? Ženská sexualita je podle nich definována a regulována řadou patriarchálních institucí – např. občanským a náboženským právem, dominujícími hodnotami a tabu. Nelze se divit, že volání po takových zásadních změnách, jako je bourání sociálních institucí manželství a heterosexuality, vede k tomu, že je lesbianismus viděn jako hrozba pro sociální řád. Lesbianismus je hrozbou ideologické, politické, osobní i ekonomické mužské nadřazenosti, protože ničí lži o ženské podřízenosti, slabosti, pasivitě a popírá ženskou sexuální potřebu mužů. (Saulnier, 1996)

Řada lesbických feministek upozorňuje, že heterosexuální ženy mohou z heterosexismu profitovat, ale pouze v případě, kdy nevybočují z rolových očekávání. Tudíž zájmy radikálních feministek a lesbiánských feministek mohou být někdy až protikladné. Je to dáno tím, že heterosexualitu a patriarchát považují (oproti radikálním feministkám) za oddělené systémy, protože při zničení jednoho může druhý dále existovat. Heterosexuální systém totiž požaduje, aby muž demonstroval svou maskulinitu a toužil po ženě, a žena, aby demonstrovala svou feminitu a toužila po muži. Tento systém nemusí být nutně hierarchický (např. matriarchát) a nemusí zahrnovat nadřazenost mužů nad ženami, ale rozhodně obsahuje nadřazenost heterosexismu nad lesbianismem.

Průnik a nadvládu patriarchátu nad lesbianismem ukazuje společenské očekávání, že lesby si mezi sebou budou dělit role na ženské a mužské. (Saulnier, 1996) V realitě nemusí být taková dělba rolí v lesbických (a ani gay) rodinách vůbec běžná (a vlastně nemusí být běžná ani v řadě heterosexuálních rodin). Podle Hickse (2009) není trvání na „genderových rolích“ rodičů pouze otázkou genderu, ale implicitně vede k tlaku na udržení normativní (heterosexuální) sexuality. Obdobná očekávání byla mimochodem zjištěna ve výzkumu Janebové, Břízové a Velčovské (2013) i u českých sociálních pracovníků, které automaticky očekávaly od lesbických rodin dělbu rolí, a ověřovaly, která z partnerek bude zastávat roli otce a která roli matky.

Obecná kritika vůči heterosexismu tedy plyne z toho, že definuje muže jako důležitější pohlaví než ženy, že podněcuje ženy, aby spolu vzájemně soutěžily o muži identifikovaná heterosexuální privilegia a že instituce heterosexuality existuje především z politických

a nikoliv osobních důvodů. To vše heterofeministky odmítají přijmout, což vede k faktickému uznání mužské dominance. (Saulnier, 1996)

Lesby **nenalezly politické zázemí ani ve vynořujícím se hnutí gayů**. Gay iniciativy měly tendenci bojovat pouze s opresí založenou na sexuální orientaci, zatímco gender ignorovaly. Oproti tomu útlak leseb je dán jak sexismem, tak heterosexismem. Gayové jsou sice utlačováni podobným způsobem jako lesby, nicméně stále zůstávají muži. V momentu, kdy dochází k chápání leseb jako ženské verze gayů, dochází podle leseb k podceňování ženské reality a k popírání politické existence lesbických žen (Saulnier, 1996).

Společným znakem lesbických žen a gayů je strach a odpor společnosti, kterou znervózňuje odmítání heterosexuálně definovaného rozdělení sociálních rolí. Například mužský „sissy boy“ se setkává s nepřátelskými pocity a pohrdáním, které je spojeno i s ženskou rolí. Nicméně zůstává mužem, který pouze nedosáhl maskulinního ideálu. Identita muže vychází od něho samého. Oproti tomu lesbická žena přestává existovat, protože identita ženy je v naší kultuře odvozována od muže. Subjektivita lesbických žen je definována prostřednictvím jejich údajného „neženství“. Žena vztahující se k ženě, nemůže být ženou. Právě z tohoto důvodu hledá lesbianismus spojení spíše se ženským hnutím, než s mužskými homosexuálními organizacemi. (Sokolová, 2004)

7.2 Principy lesbianistické feministické sociální práce

Lesbianistky kritizují neviditelnost leseb v ženském feministickém hnutí, ve společnosti, ale také v sociální práci. Rebecca L. Sperling (2010) v anglosaském kontextu položila otázku, „*Kde jsou nějaké lesby v sociální práci?*“. Naráží tím na nedostatek či spíše absenci profesionálního modelu, který by cílil na lesbický/gay/bi či transgender aktivismus uvnitř profesionální komunity sociálních pracovníků a pracovníků, ať v akademické komunitě, nebo mezi praktiky. I česká sociální práce ve vztahu k profesionálnímu pojetí sociální práce s gay/lesbickými klientkami a klienty „mlčí“. Toto „mlčení“ je paradoxní obzvláště z toho hlediska, že řada zakladatelek sociální práce sama patřila k ženám žijícím v partnerství se ženami. Studující sociální práce se o těchto zakladatelkách sociální práce učí, ale bez vazby na to, jak byl jejich přínos teoriím sociální práce ovlivněn jejich sexuální identitou. Mezi nejznámější lesby v sociální práci patřily

Jane Addams, americká sociální pracovnice, nositelka Nobelovy ceny míru, která se věnovala hlavně problematickým poměrům přistěhovalců, založila proslulý Hull House pro přistěhovalce (první sociální centrum v Americe), Mary Richmond, autorka přelomové knihy *Sociální diagnóza*, která se zasloužila o rozvoj metody *casework* pro lidi v nouzi, nebo partnerky Jessie Taft a Virginia Robinson, které byly představitelkami psychoterapeutického konceptu sociální práce. (Fredriksen-Goldsen, Lindhorst, Kemp, Walters 2009).

Je otázkou, co je to lesbianistická sociální práce v praxi. Přestože některé autorky o takové práci píší, jedná se mnohdy spíše o sociální práci s lesbami, než o aktivity vykonávané samotnými lesbickými sociálními pracovnicemi, nebo stoupenkyněmi takového proudu v sociální práci. Obdobný odklon může být přítomný i v tomto textu. Z hlediska pojetí profesionální sociální práce jsou nezbytné ze strany sociálních pracovníků a pracovníc jak personální podpora jednotlivců, tak úsilí o společenské změny, tedy sociální práce založená na reálném modelu sociálního fungování. Nicméně lesbická feministická perspektiva je širokospektrální proud od separatistických směrů izolujících ženy od mužů k méně radikálním názorům až k postmodernistickým *queer* teoriím, takže ne vždy se daří tento profesionální „ideál“ sociální práce naplnit.

Především neseperatistické proudy lesbianismu zdůrazňují potřebu sociální práce na makroúrovni, a to především formou **ovlivňování legislativy a veřejného mínění**. Vzhledem k tomu, že lesby nemají v mnoha zemích přístup ke stejným sociálním zdrojům, jako mají heterosexuální sezdané páry (Levy, 1995), je třeba požadovat redefinici rodiny v zákonech, uzákonění manželství leseb a gayů (dále G/L), možnost adopcí, rovné podmínky v oblasti majetkového práva, zdravotních a sociálních práv. Zároveň je třeba podporovat změny fungování veřejných institucí, které jsou heterosexistické, a neumějí či nechtějí vycházet vstříc homoparentálním rodinám. (Saulnier, 1996)

Přestože řada vědeckých studií a odborných organizací (např. americká Národní asociace sociálních pracovníků, Americká asociace psychologů, Americká asociace psychiatrů, Americká akademie pediatrií) poukazuje na to, že děti vyrůstající s jedním či dvěma gay nebo lesbickými rodiči prospívají v oblasti emočního, kognitivního, sociálního a sexuálního fungování stejně jako děti, jejichž rodiče jsou heterosexuální, a jejich vývoj je pravděpodobně ovlivněn více povahou vztahů a interakcí uvnitř rodinných svazků než některou strukturální formou, kterou mohou tyto svazky nabývat, existuje v řadě zemí

výrazný odpor k adopcím G/L. Osvěta veřejnosti v této oblasti je jednou z potřebných aktivit sociální práce na makroúrovni. Osvětu je třeba i mezi samotnými sociálními pracovníci a pracovníky, kteří ne vždy mají dostatek informací. Ti by měli porozumět, co to znamená být gayem a lesbou v heterosexistické a homofobní společnosti. Přestože se mění sociální kontext, lesby a gayové mají stále marginální status. (Levy, 1995) Pokusy o takovou osvětu lze v českém kontextu najít například u organizace Prostor Pro v Hradci Králové.

Skupinová sociální práce se zdá užitečná především pro mladé lesby v poskytování pomoci a sociální podpory. Nabízí příležitost nalézt přátele, rozvíjet sociální dovednosti, pozorovat pozitivní rolové modely, překonávat izolaci a odmítnutí. Je otázkou, zda vytvářet specifické skupiny pro dívky nebo je spojovat s gay chlapci. Příznivci *queer* teorií spíše propojují, zatímco separatistické feministky se snaží vytvářet vlastní skupiny, které by se zabývaly, jak sexismem, tak heterosexismem. (Saulnier, 1996)

Jinou formou práce na mezoúrovni jsou **podpůrné a informační skupiny pro rodinné členy leseb**. Rodiče většinou nemají potuchy, jak poskytovat podporu svým dětem v takových případech, a mají minimum informací. Problémem těchto rodin je většinou izolace. Sdružení rodičů, poskytují podporu těm, kteří se dozvěděli o sexuální orientaci svého dítěte, anebo se s ní nemohou vyrovnat. Rodičovské organizace jsou ve světě poměrně úspěšné v obhajobě práv svých homosexuálních dětí. Cílem práce s rodinami leseb je vybudovat novou identitu a formu vztahů, vyrovnat se třeba se ztrátou určité představy budoucnosti. Přestože mnohdy svého (odlišného) člena rodiče bez výhrad přijmou, přinejmenším alespoň nějaký čas se mohou potýkat se stereotypy, úzkostí a nejistotami plynoucími z nečekané neznámé situace. Objevují se témata jako stud (spojený se sexualitou), pocity viny (něco jsme udělali špatně), hřích, normalita a sociální stigmatizace. Podpůrná skupina nabízí setkání a sdílení s lidmi s podobným osudem za pomoci vedoucí/ho, která/ý podporuje svépomocné složky. Mezi ty patří např. dodávání informací, podpora, naděje, altruismus nebo interpersonální učení. (Saulnier, 1996)

Obecně jsou součástí **individuální práce s klientkami** podpora, advokacie, vzdělávání, intervence, prevence a mediace. Práce, založená na feministických principech, zahrnuje takové mechanismy, jako jsou zhodnocení, přejmenování, povzbuzující proces, vyloučení dichotomizací zdůrazňujících rozdíly a práce na sebe-posílení. Mezi hlavní problémy spojené se životem leseb patří přiznání sexuální orientace, celý proces *coming out* a přijetí

sociálním prostředím. (Saulnier, 1996) V České republice v této oblasti poradenství a psychoterapie funguje např. Poradna pro sexuální menšiny, která je součástí Poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy v Praze na Černém Mostě, nebo právní pomoc poskytuje organizace In IUSTITIA, která se zabývá násilím z nenávisti v celé jeho šíři.

Sociální pracovnice/pracovníci, které/kteří přijali východiska lesbické sociální práce, napomáhají klientkám s rozvojem nové identity. Cílem je napomoci tvořit novou sebedefinici, nahrazující starou a nevyhovující. Tento proces může komplikovat internalizovaná homofobie. V takových případech je vhodné znát optimální intervenční strategie, směřující ke zpochybnění negativní sebe-percepce. Tyto strategie pomáhají lesbám následně rozvíjet strategie pro ovlivňování jejich prostředí. Existující programy jsou zaměřeny na osobní transformaci, přičemž kladou důraz na politický původ pocitů bezmoci a na „deprogramování“ podřadného statusu. Radikálnější přístupy využívají spíše výkladových metod poznání, zatímco v postmodernistických proudech převažuje aktivnější role klientek na dekonstrukci stávající percepce světa. (Saulnier, 1996)

7.3 Příklad realizace lesbianistické feministické sociální práce v praxi

Na pomezí makroúrovňové a mezoúrovňové práce s lesbami lze zařadit metodu **komunitního rozvoje**. Tato metoda bývá postavena na vytváření svépomocných skupin a alternativních či znovuobnovujících se tradičních sociálních sítí, jejichž cílem je napomáhat fungování společenského života komunity i fungování určité základní formy vzájemné solidární podpory mezi členy komunity - za pomoci nehonorované dobrovolnické práce, vyplývající z přirozené touhy pomáhat druhým, bez nároku na odměnu (Navrátil, 2001).

Jedním z využitelných modelů komunitního rozvoje je konstruktivisticky laděný „narrativní přístup“. Tento francouzským postmodernismem ovlivněný přístup k sociální práci vychází v otázce *moci* a *oprese* z následujících představ o světě. Od narození – především prostřednictvím výchovy a vzdělávání – jsou lidé „definováni“ ostatními, kteří jim v souladu se svými představami o tomto světě udělují určitou jasně vymezenou pozici, kterou by měli vůči nim zaujímat. Obvykle se těmito představami lidé řídí, protože tak činí všichni – a podle všech empirických výzkumů se jen málokdo odváží vybočit z hranic

přípustné osobní rebelie. Nic ovšem není nikdy ztraceno - od těchto definovaných pozic se lze osvobodit. Za pomoci komunitních pracovníků lze vytvářet autonomní komunity, založené na vyprávění příběhů, popisujících „zázračný“ rozvoj určitého společenství. Díky těmto vyprávěním se členové komunity ujišťují v odhodlání učinit určitou osobní oběť pro lepší fungování (a tím pádem jistou nezávislost) jejich společenství. (Janebová, Kappl, 2008)

Při vytváření příběhů o rozvoji určité komunity – tedy i lesbické – je třeba rozpoznávat možné polohy mocenských vztahů přítomných ve společnosti. Vytváření komunit může být alternativou k dominujícímu diskursu heterosexismu. Lidé spolu mohou žít a nepotřebují k tomu přebývat v trvalých dvoučlenných partnerských vztazích, s jasně rozdělenými rolemi. Nepotřebují, aby jejich specifické potřeby zajišťovaly státní instituce. Mohou žít spolu ve „stejnopohlavních“ komunitách, aniž by členství v nich muselo být podmíněno sexuální orientací. To je zásadní příspěvek lesbianismu do komunitní práce – ukázat, že vznik alternativních struktur je možný. Mohl by být inspirující i pro gay i heterosexuální muže, nicméně ti se navzdory všem důvodům touto cestou zdráhají vydat. Muži, kteří trpí v důsledku převládajícího heterosexismu více – tzn. gay muži – obětovali představu volného bratrství (a tak i sesterství) ve prospěch zajištěné domácnosti – byť dvou mužů - která si zaslouží být podporována ze strany společnosti. (Janebová, Kappl, 2008)

7.4 Kritika lesbianistické feministické sociální práce

Především radikálně orientované proudy lesbického myšlení se podobně jako radikální feministický proud v sociální práci zaměřují spíše na případovou práci se ženami. Z prezentovaných teoretických východisek by se dalo logicky očekávat, že lesbické feministky usilují o změnu strukturální podstaty společnosti, ale namísto toho převládá u radikálněji smýšlejících **tendence k izolaci** od této společnosti, odůvodňovaná tím, že z pozice podřízeného subjektu nelze prosazovat takové změny. Na rozdíl od liberálního feminismu není cílem lesbianismu adaptovat ženy na heterosexistické struktury, ale tyto struktury přetvářet. V praxi tohoto hnutí pak vzniká určitý rozpor: Na jedné straně existuje úsilí o radikální společenskou změnu, ale na straně druhé do značné míry absentuje práce na makroúrovni. (Dominelli, 2002)

Riziko radikálně lesbického přístupu je také v tom, že za každou cenu vyzývá k **otevřenosti ohledně sexuální identity**. Na jednu stranu taková otevřenost napomáhá člověku k pozitivnímu sebe-přijetí, na druhou stranu má také značná rizika, na která by měla být klientka vždy upozorněna. Klientky by měly vědět, že jejich sexuální orientace může být zneužita v soudním systému, může docházet k popírání rovného přístupu k zaměstnání a bydlení apod. Přestože úkolem sociálních pracovníků by mělo být pomoci klientce ve správném rozhodnutí, někdy může docházet k nadřazení lesbianistických idejí nad zájmy klientek.

8 Globální/transnacionální feministická sociální práce

8.1 Teoretická východiska globální/transnacionální feministické sociální práce

„Globální feministická sociální práce“ analyzuje komplex oprese založený na rasismu, hierarchickém nacionalismu a sexistické kontrole žen v různých časech i mezinárodních prostorech. Přestože oficiální označení „globální feminismus“ se objevilo až v 80. letech 20. století, lze nalézt prvky globálního uvažování od počátků feministického myšlení (Saulnier, 1996), zejména v propojení s kolonialismem a post-koloniální teorií. K rozmachu globálního (transnacionálního) feminismu došlo zejména v posledních třiceti letech, hlavně díky konferencím OSN, aktivitám kolem sociálních fór a díky vzniku nadnárodních feministických neziskových organizací. Mylné by ale bylo tvrdit, že transnacionální feminismus je dítkem současné fáze globalizace, neboť mezinárodní feministické propojování má za sebou již dvě století historie. Existují také organizace, které fungují dlouhodobě několik dekád až po současnost – příkladem za všechny je Mírová ženská liga (*International League for Peace and Freedom*) založená v roce 1915. (Kolářová, 2010) Pro globální feminismus se užívají i jiná označení, například „světový feminismus“, „mezinárodní feminismus“ či „transnacionální feminismus“, i když ne všemi feministkami jsou považována za synonyma.

Termín „globální“ ve spojení s feminismem bývá často skloňován ve formě globálního sesterství. **Globální sesterství** prosazovaly bílé středostavovské feministky v 70. a 80. letech 20. století na základě úvahy o univerzálním patriarchátu a společné zkušenosti s útlakem žen po celém světě, což by mělo ženy vést k vytvoření jednotného hnutí proti patriarchátu. Tento koncept je v současné době spíše opouštěn vzhledem ke kritice předpokladu jednotné zkušenosti žen celého světa a implicitní nadřazenosti žen prvního světa nad ženami rozvojových zemí (jedná se o tzv. imperiální feminismus). Zejména první feministky v křesťanských misích se snažily pozvednout „primitivní“ ženy z barbarských podmínek lokálních kultur tím, že přijmou hodnoty bílých, západních žen střední třídy. Při feministické intervenci do muslimských společností se zase projevil tzv. „orientalismus“, zahrnující celou řadu předsudků vůči islámským společnostem a zjednodušeně popisující roli žen v těchto společnostech jako ponižující. Západní ženy měly vést mezinárodní organizace a jejich utlačované sestry z mimoeuroamerické kultury je měly následovat.

Domnělá stejnost žen po celém světě u globálního sesterství je nyní střídána předpokladem neodmyslitelné nerovnosti mezi ženami prvního a třetího světa. Vzhledem k debatám o nerovnostech v rámci mezinárodního feministického hnutí se stále více prosazuje koncept transnacionálního feminismu. (Kolářová, 2010)

Objevily se pokusy nahradit koncept „stejnosti žen celého světa“ **konceptem „ženy třetího světa“**, který předpokládal obdobnou podobnost zkušenosti těchto žen (společný útlak rasový, genderový, třídní a imperiální). I ten se ukázal jako nevhodný, protože byl opět nepřiměřeně unifikuující. Vytvářel iluzi průměrné ženy třetího světa, která je nevzdělaná, chudá, tradiční, náboženská, neznalá svých práv, domácí, orientovaná na rodinu, zaostalá, oběť socioekonomických systémů, mužského násilí, kolonizačního procesu, muslimského systému rodiny, rozvojového procesu, islámského práva. Tento koncept byl kontrastem k představě „západních žen“ jako vzdělaných, moderních, majících kontrolu nad svými těly a sexualitou, svobodných dělat vlastní rozhodnutí, sekulárních. (Kolářová, 2010)

Vznikající diskuze mezi západními feministkami a feministkami zemí třetího světa se začala točit okolo redistribuce globálních zdrojů, nedostatku potravy, práce, znečištění životního prostředí, chudoby, násilí, negramotnosti, dětské úmrtnosti, militarismu a způsobu přežití. Zatímco západní feministky „Severu“ viděly jako zdroj problémů genderové nerovnosti, feministky „Jihu“ považovaly za primární zdroj oprese imperialismus západního světa. Obdobný nesoulad bylo možno nalézt mezi feministkami z postkomunistických zemí (druhého světa) a západními feministkami, kterým se nedařilo dosadit své ideje ani českým feministkám, vzhledem ke specifické zkušenosti Češek odmítajících feministický jazyk užívající „třídní“ slovník komunistického režimu, ke společné zkušenosti oprese spojující je s českými muži a vzhledem k určité averzi k levicovým ideologiím a organizovanému aktivismu. (Kolářová, 2010)

K překročení odlišnosti přispěl vznik **„transnacionálního feminismu“**, který vedl feministky Severu k přijetí ideje imperialismu a feministky Jihu k důrazu na genderový původ nerovností. Novost tohoto konceptu spočívá ve snaze o **politickou solidaritu feministek ve světě**, která překračuje třídní, rasové, sexuální a národní hranice. Transnacionální feminismus je výrazem zvětšující se tendence národních feministek politizovat ženská témata mimo hranice národních států, například na ženských konferencích OSN nebo na internetu. (Kolářová, 2010)

8.2 Principy globální/transnacionální feministické sociální práce

Metody, jako **humanitární činnost pro ženy** v rozvojových zemích nelze automaticky považovat za globální feministickou sociální práci. Možná v počátcích globálního feminismu by takto profilována být mohla, nicméně posun v pojetí celého směru by takové metody označil spíše za imperialistické.

Hlavní metodou globální/transnacionální feministické sociální práce je **vytváření mezinárodních sítí ženských organizací**, které mohou podporovat práva žen v jednotlivých zemích či regionech. (Saulnier, 1996)

Jinou metodou práce jsou **svěpomocné skupiny**, které jsou využívány pro ženské migrantky. Například pro uprchlice z Kambodži, které zažily mučení ze strany Rudých Khmérů, byly v USA organizovány s cílem společně sdílet své příběhy, což mělo sloužit jako léčba, ale také jako varování ostatním, aby k podobné události už nedošlo. (Saulnier, 1996)

Případová práce jako taková je ze strany transnacionálního feminismu vnímána nikoliv jako práce s jednotlivcem, ale **případem se stává konkrétní země**. Sociální práce je postavena na komparativních výzkumech, které slouží jako zdroje pro implementaci prosazování vhodných politik. Na rozdíl od jiných komparativních studií se tyto studie zaměřují na ženy, zkoumají jejich sociální a politický status v dané zemi a věnují pozornost ženskému aktivismu nacházejícímu se mimo veřejné politiky. (Saulnier, 1996)

8.3 Příklad realizace globální/transnacionální feministické sociální práce v praxi

Cestou, jak prosazovat principy feministické sociální práce je tvorba transnacionálních feministických sítí. Zásadní moment ve vývoji mezinárodního ženského hnutí představovala konference o ženách v Nairobi v roce 1985, na které došlo k ustavení několika transnacionálních feministických sítí (*transnational feminist networks*), které propojují ženy přes národní hranice se společnou tematikou. Ty představují novou formu ženské kolektivní akce v době globalizace, umocněnou zejména využíváním nových komunikačních technologií. Především slovník, strategie a cíle dnešních feministických organizací mají stále více společného a nabírají často nadnárodní formu. Příklady takových

sítí mohou být sítí *Development Alternatives with Women for a New Era*, kterou tvoří skupiny z rozvojových zemí představující alternativní přístup k rozvoji s ohledem na genderovou rovnost z perspektivy žen Jihu. Další sítí zabývající se rozvojem a strukturálními úpravami a jejich dopady na genderové nerovnosti, ovšem ustavená z evropských skupin - *Network Women in Development Europe* - uznala souvislosti a důležitost ekonomických otázek pro ženy a snaží se reagovat na potřeby žen rozvojových zemí a propojovat tematiku globálního Severu a Jihu. Sítí ženských organizací z islámských zemí - *Women Living under Muslim Laws* – reaguje na růst fundamentalismu a úpravy muslimského rodinného práva v 80. letech minulého století, které upevnily druhořadou pozici žen (Írán, Alžírsko, Egypt), a zabývá se porušováním lidských práv žen.

Mezi jednotlivými sítěmi dochází ke spolupráci a konkrétní lokální skupiny žen mohou patřit do více sítí. Toto prosítování vytváří globální ženské hnutí, které představuje v době globalizace významného globálního hráče spolu s dalšími transnacionálními sociálními hnutími. Organizace v sítích je neefektivnější formou kolektivní akce v době globalizace. Výhodou transnacionálních feministických sítí je, že jejich cíle a diskursy jsou univerzalistické, ne partikularistické, mají nehierarchickou strukturu a snaží se vyhnout vztahům dominance a podřízení, místo toho zavádějí sdílení odpovědnosti (což ovšem nevylučuje, že v praxi mohou mít charismatické vůdkyně). (Kolářová, 2010)

Mezi další evropské sítě propojující a podporující lokální hnutí patří třeba *Women Working Worldwide* zabývající se dopady liberalizace obchodu na ženy dělnice či *Clean Clothes Campaign* orientovaná na dělnice v textilním průmyslu. Na příkladu těchto transnacionálních sítí lze vidět, že se snaží o konkrétní řešení situace buď v určitém regionu světa (islámské země, Latinská Amerika), nebo v rámci určité tematické oblasti (vykořisťování žen v globálním průmyslu, porušování ženských lidských práv apod.), než o usilování o abstraktní globální sesterství. (Kolářová, 2010)

8.4 Kritika globální/transnacionální feministické sociální práce

Kritika tohoto proudu směřovala především ke globálnímu feminizmu, který měl tendenci **unifikovat zkušenosti** všech žen bez ohledu na region jejich původu. Druhým terčem kritiky se stala **hierarchičnost**, která byla přítomná v globálním proudu ze strany „bílých“ feministek Severu. (Kolářová, 2010)

9 Závěr

Předložená skripta podávají stručný přehled o vybraných feministických teoriích a jejich možnostech implementace do sociální práce. Ukazují, že nelze hovořit ani o jednotném „feminismu“, ani o jednotné „feministické sociální práci“. Naopak lze nalézt celou řadu feministických perspektiv, které se ještě dále vnitřně diferencují, a stejně tak řadu feministických proudů sociální práce, které využívají rozdílná východiska a metody.

Předložená skripta ukazují, že feministické perspektivy mohou vycházet z relativně radikálních premis a využívat relativně radikální metody prosazování ženských práv (např. radikální teorie či separatistická lesbická teorie), ale mohou vycházet i z běžně uznávaných tezí a hodnot současné sociální práce (např. liberální či postmodernistická teorie). Zároveň se také ukázalo, že feministické teorie se v průběhu času mění a rozvíjejí tak, aby odrážely společenské trendy a potřeby žen ve vztahu ke konkrétní lokalitě a času, v nichž jsou ženy situovány.

Pro sociální pracovnice a pracovníky může být užitečné a inspirující zamyslet se nad vlastním pojetím či vztahem k prosazování ženských práv. Četba předložených skript je může vést k reflexi teoretického zázemí, které je jim blízké. Může vést k posunu od nereflektovaného hledání rovnosti žen a mužů k uvědomění si vlastní teoretické pozice a blízkosti k té které teorii. Skripta také nabízejí principy takové práce. Některé prvky genderově senzitivní sociální práce mohou být neuvědomované, jiné mohou být dokonce v rozporu se ženskými právy, proto může být přínosné porovnat praktické pojetí sociální práce s teoretickými principy a najít cestu propojující teorii s praxí a opačně. Aby publikace nekončila pouze u teorie, ukazuje také praktické příklady implementace jednotlivých teorií do praxe na příkladech z různých částí světa.

10 Literatura

- ALEXANDER-FLOYD, N. G., SIMIEN, E. M. Revisiting "What's in a Name?" Exploring the Contours of Africana Womanist Thought. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 2006, Vol. 27, No. 1, pp. 67-89.
- APPLEGATE, J. S. Theory as Story: A Postmodern Tale. *Clinical Social Work Journal*, 2000, Vol. 28, No. 2.
- ASQUITH, M. Ideals, Myths and Realities... A Postmodern Analysis of Moral-ethical Decision-making and Professional Ethics in Social Work Practice. University of South Australia, 2002.
- BADINTER, E. Materská láska. Bratislava: Aspekt, 1998.
- BADINTER, E. Tudy cesta nevede. Praha: Karolinum, 2004.
- BERGH, VAN DER N. Feminist Social Work Practice: Where Have We Been... Where Are We Going? In Van Den Bergh, N. Feminist Practice in the 21st Century. Washington: NASW Press, 1995, pp xi-xxxix.
- BLICKHÄUSER, A., VON BARGEN, H. Co je gender mainstreaming. Genderové nástroje/gender toolbox. Berlin, 2007.
- BOSÁ, M. Miesto feminizmu v tradícii sociálnej práce. *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, 2011, roč. 12, č. 1, s. 35-43.
- DENNEY, D. Social Policy and Social Work. Oxford: Clarendon Press, 1998, pp. 113-160.
- DOMINELLI, L., MCLEOD, E. Feminist Social Work. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: MACMILLAN Press, 1989.
- DOMINELLI, L. Feminist Social Work Theory and Practice. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave, 2002, pp. 17-36.
- DOMINELLI, L. Anti-Racist Social Work. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
- FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B. Setting the Scene: an Appraisal of Postmodernism, Postmodernity and Postmodern Feminism. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives. London and New York: Routledge, 2000, pp. 5-23.
- FOOK, J. „Deconstructing and Reconstructing Professional Expertise.“ In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives. London and New York: Routledge, 2000, pp. 104-119.
- FREDRIKSEN-GOLDSSEN, K. I., LINDHORST, T., KEMP, S. P., WALTERS, K. L. „My Ever Dear“: Social Work's "Lesbian" Foremothers. - A Call for Scholarship. *Affilia*, 2009, Vol. 24, No. 3, pp. 325-336.
- FRIEDAN, B. Feminine Mystique. Praha: Pragma, 2002.
- GOLDBERG, G., ROCHE, S. E. An Emancipatory Principle for Social Work With Survivors of Male Violence. *Affilia*, 2001, Vol. 16., No. 1, pp. 66-79.

- HAŠKOVÁ, H. Mateřství v neúplných rodinách. *Gender - rovné příležitosti – výzkum*, 2002, č. 4.
- HEALY, K. Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism. *Critical Social Work*, 2001, Vol. 2, No. 1.
- HICKS, S. Sexuality and the 'Relations of Ruling': Using Institutional Ethnography to Research Lesbian and Gay Foster Care and Adoption. *Social Work & Society*, 2009, Vol. 7, No. 2, pp. 234–245.
- HUDSON, A., AYENSU, L., OADLEY, C., PATOCCHI, M. Practising Feminist Approaches. In HANVEY, C., PHILPOT, T. *Practising Social Work*. London and New York: Routledge, 1993, pp. 93-105.
- JANEBOVÁ, R. K čemu je sociálním pracovníkům teorie aneb postmoderní feministická perspektiva o „krizi poznání. In SMUTEK, M. *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: KSPSP UHK, 2005a.
- JANEBOVÁ, R. Otázky moderní feministické sociální práce: Emancipatorní, nebo genderově specifická sociální práce? *Sociální práce*, 2005b, č. 3, s. 86-98.
- JANEBOVÁ, R. Gender aspekty v sociální práci s rizikovou mládeží. In TRUHLÁŘOVÁ, Z., SMUTEK, M. *Riziková mládež v současné společnosti*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006.
- JANEBOVÁ, R. Komparace postmodernistické perspektivy v sociální práci a „principu uvážlivé pomoci“ van der Laana s ohledem na proces „posouzení“ životní situace klienta/klientky. In JANEBOVÁ, R., SMUTEK, M. *Posuzování životní situace v sociální práci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 79-99.
- JANEBOVÁ, R., KAPPL, M. Lesbická feministická teorie v sociální práci. In *Sexuality*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 48-59.
- JANEBOVÁ, R. „S chlapcem by měl pracovat muž...“ – kritická reflexe „pozitivního mužského vzoru“ v sociální práci. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2012, č. 4, s. 16-26.
- JANEBOVÁ, R., BŘÍZOVÁ, T., VELČOVSKÁ, I. „Co z těch dětí vyrostě?“: O rizicích oprese sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2013, č. 2, s. 14-26.
- KAPPL, M. Postmodernismus v sociální práci. In SMUTEK, M. *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, s. 69-78.
- KESSLER, S. J., MCKENNA, W. *Gender: An Ethnomethodological Approach*. Chicago: Chicago University Press, 1985.
- KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, B. Multikulturalismus a feminismus. [online]. Fórum 50, 2007 [cit. 26. 8. 2013]. Dostupné z: <http://padesatprocent.cz/cz/zpravodajstvi/blanka-knotkova-capkova-multikulturalismus-a-feminismus>
- KOLÁŘOVÁ, M. Od globálního sesterství k transnacionálnímu feminismu: Výzvy ženskému hnutí ve formě kulturních odlišností a nerovností mezi ženami. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2010, roč. 11. č. 1, s. 30-40.
- LAAN, VAN DER G. *Otázky legitimace sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998.

- LEVY, E. F. Feminist Social Work Practice with Lesbian and Gay Clients. In VAN DEN BERGH, N. *Feminist Practice in 21st Century*. Washington: NASW Press, 1995.
- Manuál pro gender mainstreaming politik sociálního začleňování a sociální ochrany. Generální ředitelství pro zaměstnanost, sociální věci a rovné příležitosti, 2008.
- MILLER, D. C. *Women and Social Welfare. A Feminist Analysis*. New York: Praeger Publishers, 1990.
- Národní zpráva české koalice Social Watch za rok 2011.
- NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001.
- NAVRÁTIL, P. Sociální práce v pozdně-moderní společnosti. In SMUTEK, M. *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, s. 37-52.
- ORME, J. Feminist Social Work. In ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. *Social Work. Themes, Issues and Critical Debates*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave, 1998, pp. 218-228.
- PAQUET-DEEHY, A. *Training Social Workers in a Feminist Approach to Conjugal Violence: Summary*. Ottawa: National Clearinghouse on Family Violence, 2005.
- PARTON, N., MARSHALL, W. Postmodernism and Discourse Approaches to Social Work. In ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. *Social Work. Themes Issues and Critical Debates*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Palgrave, 1998, pp. 240-250 .
- PATEMAN, C. *Sexuálna zmluva*. Bratislava: Aspekt, 2000.
- PAYNE, M. *Modern Social Work Theory*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MACMILLAN Press, 1997, pp. 238-265.
- PEASE, B. Researching Profeminist Men's Narratives: Participatory Methodologies in a Postmodern Frame. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge, 2000, pp. 136-158.
- PIERSON, CH. *Beyond the Welfare State*. The Pennsylvania State University Press: Pennsylvania, 1991.
- Radikálne lesby. In *Lesby-by-by. Aspekty politiky identít*. Bratislava: Aspekt, 2004.
- RIGLOVÁ, A., DASTLÍK, L. *Příspěvky k genderově senzitivní sociální práci s ženami azylantkami*. Praha: MPSV, 2006.
- RICH, A. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs*, 1980, Vol. 5, No. 4: 631-60.
- ROSSITER, A. The Postmodern Feminist Condition: New Conditions for Social Work. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge, 2000, pp. 24-38.
- ROSSITER, A., PRILLELTENSKY, I., WALSCH-BOWERS, R. A Postmodern Perspective on Professional Ethics. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge, 2000, pp. 83-103.

- SANDS, R., G. The Elusiveness of Identity in Social Work Practice with Women: A Postmodern Feminist Perspective. *Clinical Social Work Journal*, 1996, Vol. 24, No. 2.
- SAULNIER, C. F. Feminist Theories and Social Work. Approaches and Applications. New York: Haworth, 1996.
- SAULNIER, C. F. Feminist Theories. In COADY, N., LEHMANN, P. (eds.) New York: Springer Publishing Company, 2008, pp. 343-366.
- SOKOLOVÁ, V. Současné trendy feministického myšlení. In ABC feminismu. Brno: NESEHNUTÍ, 2004a.
- SOKOLOVÁ, V. „A co děti? ...“: gay a lesbické rodičovství. In ABC feminismu. Brno: NESEHNUTÍ, 2004b.
- Zákon č. 115/2006 o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů v platném znění.
- SPERLING, R. L. Conspicuously Absent: Lesbians in Professional Social Work. *Affilia*, 2010, Vol. 25, No. 3, pp. 250-263.
- SUAREZ, Z. E., LEWIS, A. E., CLARK, J. Woman of Color and Culturally Competent Feminist Social Work. In BERGH, VAN DEN N. Feminist Practice in the 21st Century. Washington: NASW Press, 1995.
- TONG, R. Feminist Thought. A More Comprehensive Introduction. Philadelphia: Westview Press, 2009.
- TRINDER, L. Reading the texts: postmodern feminism and the 'doing' of research. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. Practice and Research in Social Work. Postmodern feminist perspectives. London and New York: Routledge, 2000.
- VLUGT, VAN DER I. Female Social Work or Gender-specific Social Work with Women and Girls? In Hesser, K. E., Koole, W. Social Work in the Netherlands: Current Developments. Utrecht: SWP, 1994, pp. 18-23.
- WOLF, N. Mýtus krásy. Bratislava: Aspekt, 2005.
- ZÁBRODSKÁ, K. Variace na gender. Poststrukturalismus, genderová analýza a genderová identita. Praha: Academia, 2009.

11 Rejstřík

A

analýza moci, 37
Anti-rasistická práce, 47
asertivní výcvikové skupiny, 9

B

bipolární vidění světa, 32

Č

Černý feminismus, 46

D

dekonstrukce, 32, 37, 40, 41, 63
dichotomní myšlení, 35, 47
domácí neplacená práce žen, 27
dominance, 16, 18, 40, 42, 58, 60, 69

E

Etika, 39
etnocentrismus, 32

F

Feminismy odporu, 5
feministická pornografie, 17
feministická sociální práce, 6, 7, 8, 16, 26, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 43, 45, 57, 66

G

gay muži, 64
gender mainstreaming, 8, 10, 11, 12, 14
genderově citlivá sociální práce, 47
Genderově nesenzitivní sociální práce, 55
genderové stereotypy, 29
globalizace, 66, 68, 69
globální, 6, 66, 68, 69

H

hegemonní maskulinita, 30
hierarchičnost, 69
homofobie, 63

I

individualismus, 7, 14, 43
individuální práce, 62

K

Kolektivní práce s pamětí, 41, 42
komunitní práce, 28, 30, 64
komunitní rozvoj, 63

kritika sociálního státu, 27

L

lesbianismus, 57, 58, 59, 61, 64
Liberální feminismus, 7, 12

M

marxistické feministky, 26
mocenská sebereflexe, 37

N

Nejistota, 39
nepřátelství k mužům, 23

O

oprese, 18, 24, 32, 37, 42, 45, 47, 63, 66, 67
Osobní je politické, 16

P

pluralita rozdílů, 35
postmodernismus odporu, 33
postmodernistická sociální práce, 33
Poststrukturalismus, 74
Poststrukturalistický feminismus, 34
posvátnost rodiny, 28
Pro-feminističtí muži, 40

R

radikálně libertariánský feminismus, 17
radikální feministický proud, 64
reformní feminismy, 5
rovnost příležitostí, 7
rovnost v odlišnosti, 19

S

sesterství., 66, 69
sexualita, 17, 59
sexuální identity, 65
sítě, 31, 50, 52, 53, 69
skupinová práce, 29
socialistické feministky, 26, 27, 30
sociální práce s oběťmi mužského násilí, 21
sociologická intervence, 42
svěpomocné skupiny, 20, 63

T

transnacionální, 6, 66, 68, 69

W

Womanism, 45, 46

Z

zákony, 7, 8
Zvyšování vědomí, 40

Redakční rada Edice texty k sociální práci:

Mgr. Karel Bauer; Mgr. Radka Janebová, Ph.D.; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.;

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Řada: Vybrané kapitoly z teorií a metod sociální práce – sv. 19

Název: **Feministické teorie sociální práce**

Rok a místo vydání: 2014, Hradec Králové

Vydání: první

Náklad: 200

Vydalo nakladatelství Gaudeamus při Univerzitě Hradec Králové jako svou 1345. publikaci.

ISBN 978-80-7435-405-2